

سندھي ۽ جڻا ٿيڻو سال

ڊاڪٽر ٻرسو گدواڻي

ايم-اي، بي ايف-ڊي،

سڌيءَ جا ٺيڻو سال

ڊاڪٽر ڀرڻو گدواڻي

ايم-اي، ايم-اي، ايم-اي

استون همار

بعبتي الهاسي فله عزم
11-8-1886 انبيا

سنڌي ڄاڻي جو سال

(سنه ۱۹۴۸ع کان سنه ۱۹۷۸ع تائين)

ڊاڪٽر ڀر سو جيسارام گدواڻي
ايم. اي. بي ايڇ. ڊي.

سنڌي ٽائيمس پبليڪيشن

۹۰، لکشمي مارڪيٽ، الهاس نگر - ۳

SINDHI JAATIHSAL

(Thirty Years of Sindhi)

By :

Dr : Parso Gidwani

M.A; Ph.D.

*

SINDHI TIMES

Publication

90, Laxmi Market,

Ulhasnagar-3 Tele: 1208

*

Published by :

Suresh Paryani

For

The Sindhi Times

Publication

*

Printed by:

Smt. Mohini Sobhraj

Budhwani INQLAB Press,

Ulhasnagar-3. (Phone 66)

*

Sole Agent:

Jagdish Book Depot,

Main Bazar,

Ulhasnagar-2, (Phone 455)

*

Price:- Rupees Six

Year October 1979

ڪتاب بابت ...

ڊاڪٽر پرسو گدواڻي جو سنڌي ۽ ٻيو ڪتاب آهي جو سنڌي پڙهندڙن جي هٿ ۾ آهي. ڇڏا سال اڳ ڊاڪٽر صاحب جو ڪتاب ”شاهه جو شعر“ نوهان جي نظر مان گذريو هوندو. اها خوشي ۽ جي ڳالهه آهي جو ڊاڪٽر گدواڻي ۽ جو پهريون ڪتاب ۽ هي ٻيو ڪتاب ”سنڌي ۽ جا ٽيهه سال“ سنڌي ٽائيمس پبليڪيشن طرفان ٽي ظاهر ڪيل آهن.

ڊاڪٽر پرسو گدواڻي هڪ کوجنگ آهي. هن ورهاڱي بعد سنڌي ٻولي، نالن، ڊڪشنري وغيره تي جيڪو اثر پيو آهي. ان جي ڇند چاڻ ڪئي آهي، نه فقط ايترو بلڪ سنڌي ادب، ٻولي ۽ سڃيٽا کي ڪيئن ٿو قائم رکي سگهجي ان بابت به هڪ روپ ریکا ڏني آهي. نه هڪ مرڪزي انسٽيٽيوٽ کوليو وڃي جتي اهو ڪم ٿي سگهي ٿو.

هي ڪتاب سچ پچ نه، نه فقط ايندڙ پيڙهيءَ لاءِ هڪ انتهائڪ دستاويز ٿيندو نه ورهاڱي بعد سنڌي تي ڪهڙا ڪهڙا اثر پئجي چڪا آهن ۽ پئجي رهيا آهن. بلڪ موجوده پيڙهيءَ کي به ساوڌان ڪيو ويو آهي ته هو ڪجهه ڪرڻ چاهين ته ڪري ٿا سگهن.

اميد ته ڪتاب پڙهندڙن کي پسند پوندو.

وجيه دشمي -

- نارايڻ پارٽي

پهرين آڪٽوبر ۱۹۷۹ع

فهرست

صفحہ

۱. سنڌي ٻوليءَ جي اوسراڻ " ۹
۲. سنڌ جي ڳوٺن ۽ شهرن جي " ۲۵
نالن تي ٻوليائي اثر
۳. ورهاڱي جو سنڌي نالن تي اثر " ۳۳
۴. سنڌيءَ جا عزازتي لفظ " ۴۹
۵. سنڌي لغت جو وڪاس " ۶۵
۶. سنڌي تهذيبي ڪينڊر " ۸۱
جي روپ ریکا
۷. ترجمو ۽ سڀيتگ مشڪلائون " ۹۳

سنڌي ٻوليءَ جي اوسراڻ

۱۹۷۷-۱۹۴۷

[۱- پهرين نومبر ۱۹۷۷ کان ۷ نومبر ۱۹۷۷ ٿاڻين
ڪيرالا يونيورسٽي ٽريونڊرم ۾ ورلڊ ملايم ڪانفرنس
ڪوٺائي وئي هئي. ان ڪانفرنس ۾ هڪ بينڪ اهڙي
به هئي جنهن ۾ پارٽ جي وڌان جي ائين شيڊول ۾
تسليم ڪيل ٻولين جي اوسراڻ (development) تي
پوٽاميٽي مقالا (Survey Papers) پيش ڪيا ويا.
ان مراد سان ته حالتن جو جائزو وٺي سگهجي ته سڀني
ٻولين ٽيهن سالن ۾ (۱۹۴۷-۱۹۷۷) الڳ الڳ ڪيترن ۾
ڪيترو واڌارو ڪيو آهي. ۽ هڪ ٻئي جي آزمودي
مان ڪجهه فائدو وٺي سگهجي. ان سيمينار لاءِ مونڪي
سنڌيءَ تي مقالو پيش ڪرڻ لاءِ نينڊ هئي، جا مون

خوشيءَ سان قبول ڪئي. اهو مقالو جيئن ته غير سنڌين لاءِ هئو انڪري خاص سنڌي پانڪن لاءِ مون ان ۾ ضروري ۽ گهربل ڦير - گهير ڪري هيءُ مثالو تيار ڪيو آهي.

۲- ۱۹۴۷ کان ۱۹۷۷ تائين ڀرپا ٽيهه سال ٿي آيا وڃن. ٽيهه سال پوئتا ميل جا ڇڻ لاءِ ڪو گهٽ عرصو ڪونه آهي. انڪري هن مقالي مان گهٽ ۾ گهٽ سنڌيءَ جي اوسراڻ جي تصوير چٽي ٿي يميني آهي ۽ اسين ڏسي سگهون ٿا ته هاڻي اسين ڪٿي بيٺا آهيون. اسان انهن ٽيهن سالن ۾ ڇا وڃايو آهي ۽ ڇا وٺيو آهي. ۽ پوءِ اسين ايندڙ عرصي لاءِ ڪا رٿا رٿي سگهون ٿا.]

تواريخي پس - منظر

۱۸۴۳ ۾ انگريزن جي سنڌ فتح ڪرڻ کان اڳ - سنڌ ۾ عام ماڻهن جي عام واڙهي جي ٻولي سنڌي هئي. پر شائائيتي (Prestigious) ٻولي فارسي هئي ۽ فارسيءَ کي ئي علم - ادب جي لائق سمجهيو ويندو هئو ۽ سرڪاري ڪم ڪار لاءِ ٻڻ انڪي ئي ڪتب آندو ويندو هئو. جيتوڻيڪ ٻين ڪن خاص ڪيترن ۾ سنڌي ٻولي ڪتب آندي ويندي هئي پر سنڌي جي لکڻ لاءِ ڪا هڪ لکڻي ڪتب ڪونه آندي ويندي هئي. پر الڳ الڳ مقصدن لاءِ چار الڳ الڳ لکڻيون ڪتب آنديون وينديون هيون. ٿوري ڦير گهير ڪيل

روپ ۾ فارسي - عربي لپي اسلام منھب جي پوئلڳن لاء مذهبي لکيٽن لاء ڪم آندي ويندي هئي. هندو ڌرم جي لکيٽن لاء ديوناگريءَ جو ڦير گهير ڪيل روپ ڪم ۾ ايندو هئو يا براهمن پنهنجي شخصي ڪمن لاء پڻ ديوناگري ڪتب آڻيندا هئا. پر سڪ ڌرم جي مڃيندڙن وري ڌرمي لکڻين لاء گرمڪيءَ کي ڪم آندو. انهن مڙني آويتائين کانسواءِ هٿائي يا هت وائڪائي لکڻي وري هندو سنڌي پائيند پنهنجي وڻج واپار جي هر قسم جي لکپڙهه لاء ڪم آڻيندا هئا. جنهنجا به اٽڪل ۱۴ الڳ الڳ نمونا سنڌ جي الڳ الڳ ڀاڱن ۾ هلندڙ هئا. اهي مڙني لکڻيون اهي الڳ الڳ طبعا ڌرمي لکڻين کانسواءِ شروعاتي دور ۾ ڪن ڪن موقعن تي ۽ پوءِ آهستي آهستي شخصي لکپڙهه لاءِ پنهنجين پنهنجين لکڻين کي ئي ڪتب آڻيندا هئا. انهن مان هٿائي ۽ گرمڪي اڄ به ڪنهن محدود دائري ۾ ڪتب اچن ٿيون. ان وقت تائين سنڌي ٻوليءَ ۾ صوفي ساهتي، سنڌ ساهتي ۽ لوڪ ساهتي جو هڪ وڏو ذخيره هئو پر اُنکي ڪافي ڪرت، ڇپائڻ وغيره جي ڪم ڏانهن ۱۹ صديءَ جي اڌ تائين خاص ڪا ڳنڍڻ توجھ ڪونه ڏني وئي هئي. ان ڏس ۾ پهرين ڳنڍڻ ڪوشش ۱۸۴۳ ۾ انگريزن جي سنڌ فتح ڪرڻ کانپوءِ ٿي. ۱۸۵۳ع ۾ انگريزي حڪمرانن سنڌي ٻوليءَ کي ڪم ڪار جي ٻولي مقرر ڪيو ۽ سنڌيءَ جي پڙهڻ

لاءِ اسڪول ڪوليا . انهن ٻنهي ڪمن لاءِ سرڪار
 عربي - فارسيءَ جي ڦير گهير ڪيل لکڻيءَ کي منظور
 ڪيو . ان طرح پهريون دفعو فارسيءَ جي هڪ هٿي
 ٿي ۽ سنڌي ٻوليءَ کي علم ادب توڙي سرڪاري
 ڪم ڪار لاءِ قبوليت ملي . ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ
 درسي ڪتابن ۽ ڊڪشنرين وغيره ٺاهڻ لاءِ سنڌ سرڪار
 کي فراخداييءَ سان پئسي جي مدد ڪئي . ان سرڪاري
 قدم کانپوءِ ئي سنڌيءَ جو واڌارو تمام تڪڙو ٿيو .
 ۱۸۵۳ع کان ۱۹۴۷ع تائين سنڌي نه فقط هاءِ اسڪول
 جي تعليم لاءِ هڪ وشي طور پڙهائي ويندي هئي پر
 ٻين وڃين جي ماديءَ طور پڻ ڪتب ايندي هئي .
 ان عرصي اندر درسي ڪتابن کانسواءِ ڪيترائي ڪتاب
 الڳ الڳ وڃين تي لکيا ويا يا ٻين ٻولين مان ترجمو
 ڪيا ويا . ڪيترائي ڪوچنائيمڪ مڱالا پڻ ڇپيا .
 ڪيتريون ئي روزانيون ۽ هفتيوار اخبارون پڻ نڪتيون .
 ڪي ماهيانيون ۽ ٽماهي مخزنون پڻ نڪتيون .
 شروعاتي دور جا مشهور ليکڪ هئا مرزا قليچ بيگ ،
 ڪوڙو مل چندنمل ڪلناڻي ، پيرو مل مهر چند آڏواڻي ،
 ڊاڪٽر گر بخشاڻي ، لالچند امرٽنومل ، جينمل پر سرام
 گلراجاڻي وغيره .

ان دور ۾ ئي سنڌي ٻولي يونيورسٽي سطح تي وڌي
 طور پڻ منظور ڪئي وئي ۽ سنڌيءَ جو پهريون
 ليڪچرر ٿيڻ جو شرف سنڌيءَ جي بزرگ ساهتيڪار

۽ ڪوچنيڪ شري پيرو مل مهرچند آڏواڻيءَ کي ٽي ملين
ورهاڻو

۱۹۴۷ ۾ پارٽ جو ورهاڻو ٿيو. سڄو سنڌ ٻڌيس
اولهه پاڪستان (هاڻي پاڪستان) کي ڏنو ويو. ان
ورهاڻي جو گهڻي ۾ گهڻو اثر سنڌين ۽ سنڌي ٻوليءَ
ٿي ٿي پيو. سنڌي ٻوليءَ ٿي ڏنو وڃي ته گهڻو سنڌو
(خاص ڪري هن وقت ڏسجي ته). اٽڪل ۱۰ لکن
سنڌي هندن کي پنهنجا ايمان کان اڏيل اباڻا اڃا
چڏي رجن ۾ رڻو پيو ۽ پارٽ جي لڳ ڀڳ سڀني
پرائشن ۾ پگل نٿل مليري بئڪن ۾ مٿو ڍڪڻو پيو. هو
مڪيه طور مهاراشٽر، گجرات، راجستان، مڌيه پرديش،
اُتر پرديش ۽ دهليءَ ۾ وسيا. اڀرڻ ڳچي سالن تائين
کين اٿي، اڃي ۽ ٿي لاء ڪشالا ڪڍڻا پيا. سڀاويڪ
آهي ته شروعاتي دؤر ۾ هنن جو ڌيان پنهنجي ٻوليءَ
۽ ساهتيه ڏانهن گهٽ ويو، پر تنهن هوندي به لائين
ڪونه هڻو ته صفا سچ هئي. سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس
سولائيءَ سان ڪرڻ لاءِ اُنڪي ٻين دورن ۾ ورهاڻي
سگهجي ٿو. پهريون دور ۱۹۴۷ کان ۱۹۶۷ ۽ ٻيو دور
۱۹۶۷ کان ۱۹۷۷. پهريون دور سنڌي ٻوليءَ جي انين
شيدول ۾ تسليميءَ لاءِ جدوجهد جو دور هئو. ۽ ٻئين
دور ۾ تسليميءَ کانپوءِ جو پوئاميل آهي.

۱۹۴۷ - ۱۹۶۷

ورهاڻي جي پهرين لوڏن کي سهڻا کانپوءِ سنڌي

تعليم دانن ۽ سنڌي ليکڪن تعليم ۽ ساهتير ڏانهن ڌيان ڏنو. سندن ڪوشش سان ئي سرڪار جتي به سنڌين جي گهڻائي هئي اتي پرائيمري، مڊل يا هاءِ اسڪول کوليا. گجرات، راجستان، مهاراشٽر، مڌيا، پرديش ۽ دهليءَ ۾ سنڌي سڀني وڏين جي مڌيم طور هاءِ اسڪول تائين پڻ قبول ڪئي ويئي. اها سهوليت اڄ تائين قائم آهي. دهليءَ، احمدآباد ۽ بمبئيءَ ۾ ڪاليجن ۾ سنڌي وڏي طور پڙهائي ويندي هئي. پر ۱۹۵۰ ڌاري ۽ اُن کانپوءِ جيئن جيئن سنڌين پنهنجا ڪاليج برپا ڪيا تيئن ٿوري وقت اندر ئي ڪيترن ڪاليجن ۾ سنڌيءَ جي وڏي طور پڙهائي شروع ٿي. بمبئيءَ ۾ هن وقت جڏهن ڪاليج ۽ ڪي. سي. ڪاليج (چرچگيٽ)، نيشنل ڪاليج (بازدرا)، ٽريجا ڪاليج ۽ چانڊي ٻائي ڪاليج (الهاسنگر)، دهليءَ ۾ پڻ ديشمنڊو ڪاليج ۽ ڪن ٻين ڪاليجن ۾ سنڌي پڙهائڻ جو بندوبست آهي. ٻوني ۾ پڻ سينٽ ميران ڪاليج ۽ واڊيا ڪاليجن ۾ سنڌي پڙهائڻ جو بندوبست آهي.

مڌيا، پرديش ۽ راجستان جي سرڪاري تعليمي بورڊن انٽرميڊيٽ جي امتحانن لاءِ سنڌي هڪ وڏي طور تسليم ڪيو. پر پارٽ جي ڪنهن به يونيورسٽيءَ ۾ آرٽس ۽ سائنس جي وڏين لاءِ سنڌيءَ کي مڌيم طور تسليم نه ڪيو.

۱۹۵۵ ڌاري جڏهن ڀارت جي پرديشن کي ٻوليوار آڌار تي ترڪيب ڪيو ويو تڏهن سنڌين کي حقيقي ڄاڻ پيئي ته هو ڪٿي بيٺا آهن ۽ سندن من ۾ پنهنجي ٻولي ۽ سنسڪرتي لاءِ ڀڄڻ بي سلامتيءَ جا انديشا پيدا ٿيا. جا ڳالهه سندن لاءِ چنتا جو باعث بڻي. هنن ڏٺو ته سنڌي ٻولي ڀارت جي انهن شيڊول ۾ تسليم ٿيل نه هئڻ ڪري، ڀارت ۾ قومي سطح تي ٿيندڙ ڪيترين ئي قسم جي چٽاڀيٽين ۾ کين پري رکيو پئي ويو پوءِ ڀلي اها ساهتڪ اڪادمي هجي يا آل انڊيا ريڊيو هجي. قومي سطح تي ٿيندڙ ڪيترن ئي انعامن ۾ ڀڄڻ سنڌيءَ کي پري پئي رکيو ويو پوءِ ڀلي اها ساهت اڪادمي هجي، آل انڊيا ريڊيو هجي، يا قومي سطح تي ڪي انعام ٿي چو نه ڏيڻا هجن. هنن اهو به ڏٺو ته ٻوليوار پرائزن ٺهڻ جي ڪري هنن کي پنهنجي پرائز نه هئڻ ڪري راجپوت سرڪار جي مدد کان به وانجهيل رهڻو پئي پيو. ان حالت ۾ سنڌي ٻوليءَ کي صفح هستيءَ تان ميسارجي وڃڻ کان بچائڻ لاءِ هنن به ڳالهيون ڪيون: هڪ ته ادب کي وڌائڻ جون ڪوششون ڪيون ۽ ٻيو سنڌي ٻوليءَ جي تسليمي لاءِ آدم جي شروعات ڪئي. ان ڏس ۾ عملي قدم ڀڄڻ کنيا. ادبي سرگرمين جي ڏس ۾ هر وڏي شهر ۾ بزرگ ساهتيڪارن جي ڪوشش سان سنڌي ادبي سپائون ڪٽيون ٿيون جتي سنڌي رچنائون لکڻ

لاءِ نوجوان ادب ڪلهو ڪلهي سان ملائي بزرگ
 اديبن سان رچنائون ٿي تنقيد ڪندا هئا. ان نموني
 بزرگ اديبن گهٽ ۾ گهٽ ڄاڻي ۽ ٽي وڏو احسان اهو
 ڪيو جو پنهنجي پٺيان هڪ اديبن جي پيڙهي تيار
 ڪئي. جنهن سنڌي ٻوليءَ جي حقن سنڀالڻ جو ڪم
 پاڻ ئي هموار ڪيو. انهن بزرگن ۾ دهليءَ ۾ سروي
 ڊاڪٽر هرو سڌارنگاڻي، منوهر داس ڪوڙومل، ۽
 تيرت بسنت هئا ۽ نوجوانن ۾ نارائڻ شيام، امر لعل
 ساڌواڻي، سائين راز، لچمڻ خوبينداڻي (هاڻي ڊاڪٽر
 لچمڻ خوبينداڻي)، شري هيم ناگواڻي، ڪي. ايس.
 بالاڻي، لچمڻ ڪومل، موٽي جوتواڻي (هاڻي ڊاڪٽر
 موٽي جوتواڻي)، هريڪانت، ايشور گرمکاڻي، انند
 ڪيماڻي، سترام ڪليماڻي همدرد، پرسو گدواڻي (هاڻي
 ڊاڪٽر پرسو گدواڻي) ۽ ٻيا به ڪيترا اُسرنڌڙ ادب
 هئا. جن مان ڪيترن ئي اڳتي هلي سنڌي ساهت جا
 گهڙا پريا ۽ اڄ به سنڌي ساهت جي شيوا ۾ اڳڙا آهن.
 ساڳيءَ طرح ٻين جي ۾ بزرگ ساهتڪارن ۾: سروي
 لعلچند امر ٽنومل (هاڻي سرڳواس)، پروفيسر عزيز
 (هاڻي سرڳواس)، پروفيسر منگهارام ملڪاڻي، گوپند
 مالهي، پروفيسر رام پنجاڻي، ٽرمڊاس ڪشترپا،
 پروفيسر ناگراڻي، پرنسپال اجواڻي (هاڻي سرڳواس)،
 آسانند مامتورا وغيره اڳڙا هئا. نوجوانن ۾: شري
 موهن ڪلپنا، ڪرشن راهي، گنو سامتاڻي، لعل پشپ،

ڪويتا پشپ، پوٽي هيراننداڻي، موٽي پرڪاش،
 ڪلا پرڪاش، اُتم، سندري اُتمچنداڻي، ڪيرت
 باباڻي وغيره تمام گهڻو اڳرا هئا. اڄمير ۾ نزرگه
 ساهتڪارن ۾ ميلارام منگترام واسواڻي، فتحچند
 واسواڻي، ديودت شرما، پرېداس برهمڇاري وغيره
 سنڌيءَ لاءِ چڱو پاڻ پتوڙيو. نوجوانن ۾ ايشور چندر،
 گووردن ڀارتي وغيره سنڌي ادب ۾ اڳرا رهيا. پوني
 ۾ نوجوانن ۾ ايشوري جوتواڻي ساهت جي شيواڪڙي
 نه ڪشچند جيئلي وري کوجنا جي ڏس ۾ اڳرو
 رهيو. يوپال ۽ بئراڳڙهه ۾ ڪيملداس فاني، روپڪمار
 گهايل، قيمت هريسنگهاڻي ۽ خوبچند ڀاڳل پريمي
 ادب جي جوت جڳائي. ساڳيءَ طرح گانڌيدام ۾ نزرگه
 ۾ هري داگير، هوندراج دڪايل، وشنو شرما جي
 نظرداريءَ هيٺ نوجوان ساهتڪار هر ڀش واسواڻي،
 ستيش روهڙا (هاڻي ڊاڪٽر ستيش روهڙا) ڪافي
 اڳتي وڌائي. انهن شهرن کانسواءِ احمدآباد،
 بڙودي، جڙپور، ناگپور ۽ رانپور وغيره ۾ به ٿورو
 ڪي گهڻو ڪم ٿيو. پر ڪٿي ڪٿي وري ڪي سنڌي
 ادب جا ڪي ڏيا پئي ٿمڪيا جن هر طوفان جو مقابلو
 ڪندي به سنڌي ساهت کي املهه ماڻڪ ڏنا آهن ۽
 اڄ به ڏيئي رهيا آهن انهن ۾ خاص طور ڪرشن
 ڪتواڻي انڊور، بسندر اگناڻي جڙپور، گوبندرام
 رائسنگهاڻي جالگانو (هاڻي انڊور)، جينٽ ريلواڻي

(راجڪوٽ)، آلهاسنگر ۾ اڪيلي سر لودڪ ساهت جو ڪم ڪندڙ نارئڻ پارتِي، ڪلڪتي ۾ لکمي ڪلاڻي، بنارس ۾ ڊاڪٽر نارئڻ سامتاڻي، ۽ ڊاڪٽر جيرانمداس دولترام (پوءِ يَلي هو صاحب ڪٿي به رهيو هجي) .

اڄ اسين جيڪڏهن ۱۹۴۷ کان ۱۹۶۷ جي عرصي جون سنڌي اخبارون کڻي ڏسنداسين ته ان وقت سنڌي اديب ڪافي سرگرم هئا. خاص ڪري دهلي، بمبئي، گانڊيڌام، اجمير ۽ بمبئي وغيره. هفتيوار يا ماهيانا ادبي - ڪلاس بزرگهه ۽ نوجوانن ساهتڪارن سان ڀريل هوندا هئا. انهن ادبي - ڪلاس ۾ اديب پنهنجيون رچنائون - ڪويتا، ڪهاڻي يا ليک وغيره پڙهندا هئا ۽ پوءِ دُور ايندو هئو تنقيد جو. اها تنقيد نه هلائ هوندي هئي ۽ نه هلائ سمجهي ويندي هئي (گهٽ ۾ گهٽ دهليءَ ۾ ڪيترن ئي انٽرن ادبي - ڪلاس جا پيارا نظارا اڄ به اکين اڳيان ٿري ٿا اچن). انڪري انهن ادبي - ڪلاس مان ڪيترا نوس نتيجا نڪتا. خاص ڪري نوجوان اديب انهن ادبي ميڙن روپي کورن مان سون وانگر چمڪي نڪتا. تنقيد ۾ پاڳو وٺڻ جي خيال کان وري هنن ۾ اڀياس جي عادت پيئي ۽ هنن ٻين ٻولين جي ساهت جو پڻ اڀياس ڪيو. ان ساهت کي ڇپائڻ لاءِ پڻ ڪيتريون هفتيوار، ماهيانيون، ٽماهي وغيره مخزنون نڪتيون. جن ۾ هندواسي هفتيوار شروعاتي دور ۾ چڱي شيوا ڪئي.

انڪانسواءِ ڪهاڻي (سمپادڪ جڳت آڏواڻي)، ڪونج (سمپادڪ هري موٽواڻي)، سنڌي ٽائيمس (سمپادڪ نارائڻ پارٽي)، پرھ ڦٽي (سمپادڪ لعل پشپ)، دهليءَ مان ۱۹۵۷ ۾ يووڪ ٽماهي رسالو نڪتو جنهنجا ايڊيٽر درگو اڇٽاڻي ۽ پرسو گدواڻي هئا.

انهن ادبي ميڙن ۾ سنڌي ساهتڪار ان ڳالهه کان واقف ٿيا ته ٻين ٻولين جا اديب مرڪزي سرڪار ۽ راجپه سرڪارين کان انيڪ فائدا حاصل ڪري رهيا آهن. ۽ هو پڻ سنڌيءَ کي تسليم ڪرائڻ لاءِ سوچڻ لاءِ مجبور ٿيا. تسليميءَ جو تحرڪ اڄسڪ ۽ وڌانڪ هئو.

هن ڏهاڪي ۾ هڪ ٻي وڏي ڪاميابي جا سنڌيءَ کي ملي اها هئي سنڌيءَ جي کوجنائنڪ ادب ۾ سرگرمي. هن ڪاريءَ جو مکيه مرڪز هئو پونو. يارٽ ۾ سنڌي ٻوليءَ ۾ کوجنا ڪاريءَ لاءِ جاڳرتا آڻڻ جي جس جو پاڳي سچ ۽ ڀڄ ڊاڪٽر خوبچنداڻي آهي ۽ اهو سنڌي وياڳه ڪولائڻ جو شرف وري آهي اسان جي بزرگ کوجنيڪ ڊاڪٽر جيرامداس دولترام کي. انڪانسواءِ سنڌو کوجنا ڪيندر پوني جي کوجنا جي ڏس ۾ هڪ هتي پئي رهي آهي. سنڌي ٻوليءَ کانسواءِ سنڌي ادب سان واسطو رکندڙ وشيه تي پڻ ٻهرين پي. ايڇ. ڊي هن ڏهاڪي ۾ عطا ٿي. جنهنجو شرف هن مٿالي جي ليکڪ آهي جنهن جنهن

'A comparative study of Hindi and Sindhi Sufi poets'

تي ساگر يونيورسٽي ۽ مان ٽين ڊسمبر ۱۹۶۶ تي Ph.D. حاصل ڪئي.

آخر ۱۰ اپريل ۱۹۶۷ چيٽي چند جي ڏينهن سنڌي ٻوليءَ کي پارٽ جي وڌاڻ جي انهن شيڊول ۾ ۱۵ ٻولي ڪري تسليم ڪيو ويو.

ان تسليمي سان گڏ ان تهرڪ جي دور ۾ سنڌي ٻوليءَ کي ڪجهه ٻيا به فائدا مليا. جيئن ته ۱۹۵۷ ۾ ساهت اڪاڊميءَ سنڌيءَ کي تسليم ڪيو ۽ پهريون انعام شري نيرت بسنت کي ۱۹۵۹ ۾ مليو. ۱۹۵۸ ۾ آل انڊيا ريڊيو جي بمبئي اسٽيشن تان اڌ ڪلاڪ جو سنڌي پروگرام شروع ٿيو. ۱۹۶۲ ۾ پوني جي ڊيڪن ڪاليج، پوسٽ گرنجيوٽ ۽ ريسرچ انسٽيٽيوٽ ۾ سنڌي پاشا وگيان جو هڪ ننڍڙو وياڳ ڪليو. ان ننڍڙي وياڳ پارٽ ۾ سنڌي کوجنا ڪاريءَ جي ڏس ۾ چڱي سجاڳي آندي ۽ ڪيترن ئي نوجوانن کي ڊيڪن ڪاليج مان کوجنا جي تربيت ملي ۽ اڄ هو اهم عهدن تي آهن ۽ سنڌيءَ جو ڪاريءَ ڪري رهيا آهن.

تسليمي جو نتيجو

پارٽ جي وڌاڻ جي انهن شيڊول ۾ تسليم ٿيل ٻولين مان سنسڪرت، اردو ۽ سنڌي ئي اهڙيون ٻوليون آهن جن کي پنهنجو ڪو پرديش ڪونه آهي.

ٻن ٻولين جي ڀيٽ ۾ سنڌي گهڻو ڀرو سي (Precarious) جي حالت ۾ آهي. سواءِ ڪن ٿورن ٻوليوار - ٻيٽن - (Language Islands) جي سنڌي ڳالهائيندڙ ڀارت جي سڀني وڏن شهرن ۽ ڪيترن ئي ننڍن شهرن ۽ ڳوٺن ۾ وسيل آهن. وڏان جي تسليمي هوندي به ۽ ڪن هنڌ اڇا هوندي به سنڌي ٻار سنڌي ۽ پر تعليم وٺڻ کان محروم آهن. سنڌي ڪمهن به پرديش جي سرڪاري ڪم ڪار جي بولي ڪونه آهي ۽ نه ئي وري مرڪز ۾ ڪا سنڌي ۽ ڪي اهم جاءِ آهي. سنڌي جي گرنڊوئنٽ ڪي نوڪريءَ جي معاملي ۾ ماستريءَ کان وڌيڪ اميد رکڻ جي جريٽ نٿي ٿئي ۽ جنهن سنڌي ماڻهن سان پاس ڪئي آهي اهو راجهه يا قومي سطح تي ٿيندڙ چٽاڀيٽين ۾ هو ڀاڱو ڪي گهڻو پوئتي ٿو محسوس ڪري.

۱۹۶۷-۱۹۷۷ وارو دؤر

۱۹۶۷ ۾ سنڌيءَ کي ڀارت جي اٺين شيڊول ۾ تسليم ڪيو ويو. سپاويڪ هڻو ته هاڻي سنڌي بوليءَ جي ترقي ٿئي ڇو ته انلاءِ سڀ راهون کليل هيون. پر آشا جي اُٻڙ ئي ٿيو. لڳي ۽ جي پوءِ هن وقت پنهنجو اصلي روپ ظاهر ڪيو. عربي - فارسي لپيءَ جا سمور ٽڪ ۽ ديوناگري لپيءَ جا سمور ٽڪ اگهاڙيون تراريون ڪڍي جڏهن ميدان ۾ گهڙي پيا. اڳرائي ڪنهن ڪئي ان جي ته ۾ وڃڻ منهنجو وشيه نه آهي پر حقيقت اها آهي ته لڳي ۽ جي لڙائي سنڌي بوليءَ

لاءِ سڄي ڀڄي هاجيڪار ثابت ٿي. لڀي ۽ جي جهڳڙي جي گهڻن سببن مان شايد هڪ اهو به هئو ته ٻين ٻولين سان گڏ سنڌي ٻوليءَ جي وڪاس لاءِ به مرڪزي سرڪار هڪ ڪروڙ روپيه منظور ڪيا.

انهن سڀني روڪاوڙن ۽ مشڪلاتن هوندي به سنڌي ٻوليءَ جي تسليمي ۽ جا ڪيترائي فائدا جي پنهنجو پاڻهي ملڻا هئا سي سڀاويڪ ملندا رهيا. سينٽرل انسٽيٽيوٽ آف انڊين لنگويجز مئسور جي ذريعي سايع ويسٽرن لنگويجز سينٽر ڊيڪن ڪاليج ۾ ڪليو. ان ۾ سنڌي وياڳو پڻ ڪليو. مهاراشٽر، مڌيه، پرديش، گجرات ۽ راجسٿان ۾ مڪاني ٻولين ۽ ڪن ٻين ٻولين سان گڏ سنڌي درسي ڪتاب تيار ٿيا آهن ۽ ٿي رهيا آهن. سنڌيءَ جي پروفيسر جي هڪ دوست ڊبليو. يونيورسٽيءَ ۾ ڪولي ويٽي آهي ۽ ۱۹۷۱ جي لڳ ڀڳ اُتي سنڌيءَ ۾ M.A. جي پڙهائي پڻ شروع ٿي آهي. آل انڊيا ريڊيو تان پڻ ڪيترائي پروگرام شروع ڪيا ويا آهن.

ساڳيءَ طرح ڀارت جي وڏن جي ٻين ٻولين سان گڏ قومي سطح تي ٿيندڙ يا راجيه سرڪارين وغيره طرفان ٿيندڙ ڪيترن ئي قسمن جي انعامن يا ٻين پروگرامن ۾ سنڌيءَ کي پنهنجو پاڻهي شامل ڪيو ويو جيئن ته اين. سي. آر. ٽي، تعليمي ڪانو ڀارت سرڪار طرفان نون اديبن جا انعام يا پارٽي، گيان ڀيت وغيره

انعامن ۾ سنڌيءَ کي جوڳي جاءِ ڏني ويئي.

ڏٺو وڃي ته هن پوئين ڏهاڪي ۾ سنڌين کي ادبي ۽ تمدني حق حاصل ڪرڻ لاءِ خاص جدوجهد ڪونه ڪرڻي پيئي آهي، پر حقيقتن جو جائزو وٺجي ته ڏسڻ ۾ ايندو ته سنڌي ٻولي اڄ ريس ڪرڻ جي حالت ۾ بلڪل ڪين آهي. حقيقي نقطي نگاهه کان ڏسجي ته سنڌي پڙهندڙ شاگردن جو انداز سڀني پرائين جي اسڪولن ۾ گهٽجندڙ آهي. جيڪي اسڪول پهرين ٻن ڏهاڪن ۾ خوب وڌي ويجهي رهيا هئا اهي اڄ پوين پساهن تي آهن. شاگردن ۽ مائٽن جو لاڙو انگريزي اسڪولن ڏانهن آهي. جيتوڻيڪ اهو لاڙو اڄ پارڪ ۾ سڀني ٻولين جي ڳالهائيندڙن جو آهي. پر سنڌين لاءِ اهو خاص فڪر جو باعث آهي. اهو ٻڌڻي آهي جو سنڌين کي پنهنجو ڪو پرديش ڪونه آهي. پر وڏي نراشا واري ڳالهه اها آهي ته اڄ اهي نوجوان اديب جن کي بزرگن تيار ڪيو ۽ اهي خود بزرگيءَ ڏانهن وڌي وڌائي رهيا آهن اهي اڄ پنهنجي فرض ڏانهن سڃاڻ نه آهن. هو پنهنجي پٺيان ايندڙ پيڙهي تيار ڪرڻ جي ڏس ۾ ڪوبه نوس قدر نه ڪڍي رهيا آهن. ڪنهن به ادبي - ڪلاس يا ڪوجنا - ڪلاس ۾ نوجوانن جو تعداد نه - برابر آهي. ٻڌڻي سڀني کان اهميت واري ڳالهه جنهن ڏانهن سڀني کي ڌيان ڏيڻ کپي اها آهي ته سنڌي سڀاڻن ۽ ساهتڪ ميڙن کي وري جيئارڻ

کڻي. ان ڏس ۾ نوجوان اديب جيڪي بزرگيءَ ڏانهن وڪ وڌائي رهيا آهن انهن کي پنهنجا فرض پورا ڪرڻا پوندا ۽ ايندڙ پيڙهي تيار ڪرڻي پوندي. نوجوان اديبن جي همت افزائي ڪرڻي پوندي.

انهن ساهتڪ ميڙن کان سواءِ ٻيا وڏا ڪيندر يا وسيلو (Sources) جتان اسان کي ڪچو مال ملي سگهي ٿو اهي آهن سنڌي اسڪول يا ڪاليج. اسانجا پراڻا دستاويز ٻڌائين ٿا ته ڪنهن وقت ٻي. جي. سنڌ ڪاليج جي مسلمنيءَ ڪيئن نه سنڌي ادب ۾ اهميت ڀريو ڪم ڪيو. ساڳيءَ طرح اسانکي انهن ڪيندرن ڏانهن پڻ ڌيان ڏيڻ گهرجي. استاد صاحبن کي قابل ۽ هوشيار شاگردن کي ڳولهي انهن جي همت افزائي ڪرڻا ڪڍي ۽ سنڌي رچنائن لکڻ لاءِ انهن جي من ۾ رچي پيدا ڪرڻا ڪڍي ۽ شروعاتي دور ۾ هنن جي رهنمائي پڻ ڪرڻا ڪڍي.

سنڌي ٻوليءَ جي هن دور ۾ وڏي ۾ وڏي نراس ڪندڙ مورخ نظر ايندي آهي کوجنائنڪ ادب ۾. سنڌ جي لئاس، تمدن وغيره جي انيڪ پهلن کي هٿ نه نه لائو ويو آهي.

پڇاڙيءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ ۽ سنڌي ساهت جي گهڻ گهرن کي هن پوئاميائي مقالي جي اپياس ڪرڻا کانپوءِ ٿڌي دماغ سان سوچڻ گهرجي ته هنن ٽيهن سالن ۾ اسان ڇا وڃايو آهي ۽ ڇا وٺيو آهي ۽ آئيندي لاءِ ڀارڪ ۾ سنڌي ٻوليءَ ۽ ساهت جي واڌاري لاءِ ڀڪي پيڙهه قائم ڪرڻ لاءِ ڪو آدم ڪرڻا گهرجي.

سند جي ڳوٺن ۽ شهرن جي نالن جو بوليائي اڀياس

تواريخ جا ورق ورائڻ سان ڄاڻ ملي ٿي ته سند
هڪ اهڙو پرديش رهيو آهي جنهن تي پاڙت جي ٻين
ڀاڱن جي ڀيٽ ۾ ڌارين جي ڪاهن جو گهڻو اثر پيو
آهي. انهن ڪاهن جي ڪري سند ڪيترين ئي
سڃيٽائين جي اثر هيٺ آئي آهي. انهن ڪاهن ڪندڙن
مان ڪيترا ته نهي ٺڪي سند ۾ راج ڪرڻ به وينا،
جن سنڌي سڃيٽا جي ڪيترن ٻيلن کي پنهنجو ڪيو
پر ساڳئي وقت ڪيترو ڪجهه سند کي ڏنو پڻ. سڃيٽا
جي مڙني ٻيلن جو اڀياس ان نقطي نگاهه کان ڪري
سگهجي ٿو. هن مقالي ۾ مان هڪڙي تمام ننڍي پر
اهميت ڀري ٻيلو جو اڀياس پيش ڪري رهيو آهيان.

سنڌ جي ڳوٺن ۽ شهرن جا نالا اسان کي ڪيترا ئي ثبوت ڏين ٿا ته سنڌ تي ڪيترين ئي ٻولين جا اثر رهيا. مان هن مقالي ۾ ڳوٺن ۽ شهرن جي نالن جو اڀياس فقط ٻوليائي لحاظ کان ڪري رهيو آهيان. جيتوڻيڪ ڳوٺن ۽ شهرن جو اڀياس ٻين ڪيترن ئي ٻولين کان ڪري سگهجي ٿو.

۱- ڳوٺن ۽ شهرن جي نالن جي بناوت

سنڌ جي ڳوٺن ۽ شهرن جي نالن جو اڀياس ڪرڻ سان معلوم ٿو ٿئي ته گهڻي ڀاڱي نالن ۾ ٻه جزا آهن. جيئن ته ٽنڊو - آدم، ٽنڊو - جام، ڪوٽ - ڏيڇي، ڪنڌ - ڪوٽ، ڳڙهي - عابدو شاهه، پٽو - ڳڙهي، پنڊو - ديرو، شڪار - پور، حيدر - آباد، خان - واهل، ماڇڪي - ڳوٺ، سيتا - روڊ وغيره. انهن سڀني نالن ۾ ڏسڻ ۾ ايندو ته ٽنڊو، ڪوٽ، ڳڙهي، ديرو، پور، آباد، واهل، ڳوٺ، روڊ اهڙا جزا آهن جيڪي ڪيترن ئي نالن ۾ وري وري اچن ٿا. يعني اهي نالن جو اهڙو جزو آهن جيڪي ڪوبه نالو ڏسڻ سان لاهو آياس ڏين ٿا ته اهو نالو ڪنهن ڳوٺ يا شهر جو آهي. انهن ۾ به ٽنڊو ۽ ڳڙهي اهڙا آهن جيڪي شهر يا ڳوٺ جي نالي جي اڳياڙي ۾ اچن ٿا. ۽ ڪوٽ، ديرو، پور، آباد، واهل، ڳوٺ ۽ روڊ نالي جي پڇاڙي ۾ اچن ٿا. پر ڪوٽ اڳيان ۽ پٺيان ٻنهي مثال ڪنڌ ڪوٽ ۾ پٺيان ۽ ڪوٽ - ڏيڇي ۾ اڳيان ٿو اچي.

۱۰۱ بي هڪ خوبي جا نالن جو اڀياس ڪندي
اسانکي نظر اچي ٿي اها هيءَ آهي ته گهڻي ڀاڱي
ڳوٺن ۽ شهرن جا نالا ماڻهن جي نالن جي اڳيان يا
پٺيان رهي اڳياڙيون يا پڇاڙيون جوڙڻ سان ٺهن ٿا .

۱۰۱.۱ ٽنڊو

ٽنڊو آدم، ٽنڊو محمد خان، ٽنڊو الهيار، ٽنڊو باڳو،
ٽنڊو ڄام وغيره ۾ آدم، محمد خان، الهيار، باڳو، ڄام
ماڻهن جا ئي نالا آهن .

۲۰۱.۱ ڪوٽ

ڪوٽ لعلو، امر ڪوٽ، شاهو ڪوٽ، اسلام ڪوٽ،
ڪمڌ ڪوٽ ۽ نئون ڪوٽ ۾ لعلو، امر، شاهو ته
شخصن جا ئي نالا آهن پر اسلام، ڪمڌ ۽ نئون شخصن
جا نالا نه آهن .

۳۰۱.۱ ڳڙهي

ڳڙهي عادو شاهه، ڳڙهي ياسين ۾ عادو شاهه ۽ ياسين
ته شخصي نالا آهن پر ڀٽو ڳڙهيءَ ۾ ڀٽو ڪنهن پر يواز
جو سر نيم آهي .

۴۰۱.۱ ديرو

ڀنڇو ديرو، رتو ديرو، بنگل ديرو ۾ ڀنڇو، رتو ۽
بنگل شخصن جا نالا آهن .

۵۰۱.۱ پور

شڪارپور، شاهپور، مريپور، ميرپور، خانپور،

انڙپور، مھراپور، راڻپور، شھدادپور ۽ ٻڌاپور ۾ شاھ، مرڪ، مير، خان، انڙ، مھراب، شھداد ۽ ٻيا تہ شخصن جا نالا آھن باقي شڪارپور ۽ راڻپور ۾ شڪار شايد شڪار سان واسطو آھي باقي راڻي چڻي نٿو سگھجي. جيتوڻيڪ امڪان اھو ئي ٿو لڳي تہ ڪنھن جو نالو ئي آھي. ڇاڪاڻ تہ ھندو ۾ اڄ بہ راڻي مونث نالو ملي ٿو.

۶.۱.۱ آباد

حيدرآباد، خداآباد، روشناپاد ۾ حيدر، خدا (خدا بخش وغيره) ۽ روشن شخصن جا ئي نالا آھن.

۷.۱.۱ ڳوٺ

ڳوٺ پڇاڙي ۽ سان چڙندڙ نالا بہ ايڪڙ بيڪڙ نالن کانسواءِ شخصن جي نالن کانسواءِ شخصن جي نالن سان ئي چڙن ٿا. مثال: همايون ڳوٺ، داد لغاري ڳوٺ ۾ همايون ۽ داد لغاري شخصن جا ئي نالا آھن. باقي ماڻڪي ڳوٺ ۾ ئي سگھي ٿو ماڇين جي ذات پٺيان ھجي پر جي رئين ھجي ها تہ ماڇي ڳوٺ ھجي ها. سنڌ کان پري ھنڌ ڪري ان باري ۾ ڪجهه پڪ سان چڻي نٿو سگھجي. ساڳي طرح ڪوٽلي ڳوٺ بہ ٿي سگھي ٿو ڪنھن ذات جي پٺيان ھجي.

۸.۱.۱ واھڻ

سنڌي ۽ ۾ ننڍڙي ڳوٺ کي واھڻ چئبو آھي.

خانواھڻ ۽ عاليواھڻ ۾ خان ۽ عالي شخصن جا نالا آھن
۽ واھڻ انھن ڳوٺن جي پھاڙي تي ڪم آئي آھي .

۹۰۱۰۱ روپ

انگريزن جي اچڻ تي جڏھن سنڌ ۾ ريلوي لائينون ٺھيون
تہ ڪي اھڙيون اسٽيشنون ٺھيون جيڪي ڳوٺن کان ٿورو
پريون ھيون انھن کي روڊ ڳنڍي اسٽيشنن جو نالو
رکيو ويو . پر پوءِ آھستي آھستي وقت جي دوران ۾
ڳوٺ ئي اسٽيشن ٿاين وڌندا ويا . سڀني روڊ،
لڪا روڊ، ڊرگ روڊ، سمراڻو روڊ اسٽيشنن جا ئي
نالا آھن .

انھن کانسواءِ ڪي ٻيا اھڙا بہ نالا آھن جن سان بندر
لفظ جوڙيل آھي . مثال گدوبندر، ڪيٽي بندر ۽
شاھبندر . ٽي سگھي ٿو ٻيا بہ ڪي اھڙا نالا ھجن .
انھن ۾ گدوبندر جي انھاس جي سڀني کي خبر آھي
تہ حيدرآباد جو قلعو ٺھڻ وقت سنڌو نديءَ جي جنھن
ڪپ تي ديوان گدومل جون ٻيڙيون اچي لنگر ھڻنديون
ھيون، ان جڳھ کي ئي گدوبندر چيو ويو . باقي
ڪيٽي بندر ۽ شاھبندر بہ مان سمجھان ٿو تہ ڳوٺن ۽
شھرن جا نالا نہ آھن . پر ان ۾ منھنجي ڄاڻ اٿوري
آھي .

۲- بي در جیوار (Unclassified) ڳوٺن جا نالا

ڳوٺن ۽ شھرن جا نالا جن جي بناوٽ جو مٿي ذڪر

سنڌي ۽ جا

ڪيو ويو آهي انهن کانسواءِ ٻيا به ڪي اهڙا نالا آهن جن کي درجي وار (classify) نٿو ڪري سگهجي. پر انهن جو اڀياس ڪرڻ سان ڏسبو ته اهي به ڪنهن نه ڪنهن قاعدي يا سبب تي آڌار رکن ٿا. اهڙن نالن کي هيٺين ۽ ريت ورهائي سگهجي ٿو:

۱.۲ فقط شخصي نالا

ڄام صاحب، دادو، گدو، مورو وغيره اهڙا نالا آهن جيڪي سواءِ ڪنهن اڳياڙي ۽ پڇاڙي ۽ ڄوڙڻ جي فقط شخصي نالن جي پٺيان ئي مشهور آهن.

۲.۲ ذاتين جي نالن پٺيان

گهوٽڪي شهر گهوٽڪ ذات جي پٺيان مشهور ٿيو ته وري لاڙڪاڻو لاڙڪ ذات جي پٺيان سڏيو ويو. ساڳيءَ طرح ٻئي عاقل وري ٻٽائڻ جي هڪ ذات پٺيءَ پٺيان سڏيو ويو.

۳.۲ ٻولين جي آڌار تي

۱.۳.۲ ڪيترن ڳوٺن يا شهرن جا نالا ڪن ٻولين جي لفظن جي آڌار تي ٺهيا آهن. مثال طور ٻوري، آمري ۽ ڪوٽڙيءَ جو ٻي بنياد سنسڪرت ۾ ملي ٿو. دراز، آراضي ۽ باغبان وري فارسي ٻوليءَ جا لفظ آهن. سيني کان مزي جي ڳالهه ته اها آهي ته دراوڙ ٻوليءَ جو لفظ ٽنڊو ٻي سنڌيءَ ۾ آهي.

۳. پڇاڙيءَ ۾ ايترو ڇوڙ ضروري ٿو سمجهان ته

سند کان سوین میل پري رهي سند جي ڳوٺن ۽ شهرن جي نالن جو اڀياس ڪرڻ ۾ ڪافي مشڪلاتون درپيش آيون اٿم. اسناد ڪئي ڪرڻ ۾ اٽڪل ۲۰۰ کن ڪتاب ڏسڻا پيا اٿم. ان کانسواءِ ڪيترن نالن جي نيڪ اچار لاءِ ڪيترن ئي ساٿين ۽ بزرگن مدد ڪئي اٿم. ان هوندي به مان پليءَ پٽ ڄاڻان ٿو ته ان مقالي ۾ ڪيتريون ڪميون آهن. ●

ورهاڱي جو سنڌي نالن تي اثر

اڄ سنڌين کي سنڌ مان آئي اٽڪل ۳۰ سال ٿيا آهن. ان ٽين پتي صديءَ جي عرصي ۾ گهڻي ڀاڱي سنڌي ٿاڻينڪا ٿي ويٺا آهن. زندگيءَ جي ڪيترن ئي پهلن کي ڏسجي ته هنن ۾ ڪيترائي ڦيرا آيا آهن. تهذيبي نظريي کان ڏٺو وڃي ته اڄ کان ۳۰ سال اڳ ۾ ۽ اڄ ۾ تمام گهڻي ڦير گهير نظر ايندي. پاشا وگيان جي خيال کان سنڌي ٻوليءَ جي گهڻن ئي پهلن ۾ آيل ڦير گهير جو اڀياس ڪري سگهجي ٿو. هت مان فقط سنڌي نالن تي پيل اثرن جو اڀياس پيش ڪيان ٿو.

۱. هن مقالي ۾ ورهاڱي کان پهرين ۽ ورهاڱي کانپوءِ جي سنڌي هندن جي نالن جي پيمت ڪئي ويئي آهي. سنه ۱۹۴۷ کانپوءِ سنڌ مان اچڻ کان پوءِ سنڌي

يارف جي گهڻي ڀاڱي سڀني ڀاڱن ۾ وسي ويا آهن. پر تنهن هوندي به، مکيه طور مهاراشٽر، گجرات، راجسٿان، مڌيه پرديش ۽ اتر پرديش ۾ ئي وسيا آهن. جتي به سنڌي رهيا آهن، اُتي مڪاني ماحول ۽ مڪاني ماڻهن سان انهن جو گهڻو سنڀند (contact) پئي رهيو آهي. سڀاويڪ آهي ته سنڌين تي هنن جو اثر پئي ٿيو آهي. هيءُ اثر ٻين ڳالهين سان گڏوگڏ سنڌي نالن تي پڻ ٿيو آهي. هتي سنڌي نالن تي ٻيل اثر جي مکيه پهلن (Prominent trends) جوئي اڀياس ڪيو ويو آهي. اشتشنا (Exception) کي هتي خيال ۾ نه رکيو ويو آهي.

۲. هن مثالي ۾ پيش ڪيل اوائلي اسناد (Basic data) سينٽ ميران هاءِ اسڪول ٻوٽي مان ڪنو ڪيو ويو آهي. اسڪول ۴۹-۱۹۴۸ ۾ شروع ٿيو. اسڪول جو جنرل داخلا رجسٽر ئي هن اسناد جو مکيه وسيلو رهيو آهي. هن اسڪول ۾ پڙهندڙ سڀ شاگرد سنڌي آهن. هن اسڪول ۾ ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون ٻئي پڙهندا آهن. جيئن ته داخلا رجسٽر ۾ شاگردن جي جنم جي تاريخه ۽ جمڻ جو هنڌ درج ڪيل آهي. انڪري سڀني سنڌي نالن کي ٻن گروپن ۾ ورهائڻ سولو هو. شروعات ۾ ائين سوچيو ويو هو ته فقط مٿي ڄاڻايل اسڪول مان گڏ ڪيل اسناد جي آڌار تي ئي ڪيڊل نتيجا هن مثالي ۾ درج ڪيا ويندا. پر ڇيڊ (analysis)

ڪرڻ تي ائين ڏٺو ويو ته فقط ان محدود اسناد جي آڌار تي ڪيترا عيان (obvious) نتيجا نٿي مليا. انڪري ٻئي اسناد جنهن تائين ليکڪ جي پهچ هئي ان کي پڻ ڪتب آندو ويو آهي.

۳. ان کان اڳ ته مان مقالي جي وچور (details) تي اچان، مان سمجهان ٿو ته سنڌي نالن جي بدوشت تي روشني وجهڻ ضروري آهي.

اسانجا سنڌي نالا ٻن جزن (elements) جا ٺهيل آهن. روايتي طرح سنڌي نالن جو پهريون جزو ٿي ائين سمجهڻ ڪوئي نه نالي جو مکيه ۽ اهم جزو آهي ۽ ٻيون جزو ان جي پڇاڙي ۽ طور ڪتب اچي ٿو. هن ڳالهه کي ڪجهه مثال ڏيئي سمجهائي سگهجي ٿو. ڪشن - چند، چيف - مل، رام - داس، هوند - راج، چيٽو - مل، صاحب - سنگھ، وغيره نالن ۾ اصلي نالا ڪشن، چيٽو يا چيف، رام، هوند، چيٽو ۽ صاحب وغيره آهن. پر جيڪي انهن نالن ۾ چند، مل، داس، راج، سنگھ وغيره جزا ڳنڍيل آهن، اهي پاڻ کان عمر يا عهدي (status) ۾ وڏي لاءِ عزت ڏيڻ جي حالت ۾ ڪتب آندا ويندا آهن.

هت ان حقيقت جو بيان ڪرڻ ضروري آهي ته ڪنهن وقت اهو ٻيون جزو سڄي نالي جو اڻ ونڊڻو (integrated) حصو هو. مثال رام داس معنيٰ رام جو

داس يا ڀڳت، جڳتراءَ معنيل سنسار تي راج ڪندڙ يا پرسورام جو هڪ پراڻڪ ڪردار وغيره. پر وقت جي دوران ۾ نالن جي انهن بڻين نمبر جزن پنهنجي معنيل وڃائي ڇڏي ۽ رسمي (fossilized) ٿي پيا. (هن باري ۾ وڌيڪ پڙهو ڊاڪٽر يشوڌ را واڌواڻي ۽ جو مقالو ڇپيل هندواسي سنڌي ويڪلي ۱۵ اپريل ۱۹۷۳ع).

مونث نالن ۾ به نالن جو ٻيون جزو ديوي، ٻائي، ڪڙر، يا ڪماري مان ڪوبه هڪ ٿي سگهي ٿو.

۱- سنڌي نالن جو ورڳيڪرڻ

مذڪر نالن جا بيان جزا اٽڪل يارهان آهن. رام، داس، مل، چند، لعل يا لال، راءِ، راج، ڪمار ۽ دت پر مونث نالن جا بيان نمبر جزا ڪل چار آهن. ديوي، ڪڙر، ٻائي ۽ ڪماري. پر مونث ۽ مذڪر نالن جا پهريان جزا محدود نه آهن. پر اهي ڪي خاص ڪارب (Patterns) ڏيکارين ٿا جن جو بيان هيٺ ڪجي ٿو.

۱.۱ هفتن جا ڏينهن

ورهائي کان اڳ منگل داس ۽ ٻڌر مل نالا ڇڱا عام هئا. اهي ٻئي ورهائي کانپوءِ نڪتا ملن.

۲.۱ سالن جا مهنا

سنڌ ۾ ڪيترائي اهڙا نالا رکيا ويندا هئا ۽ انهن نالن جو انداز به ڇڱو گهڻو مليو آهي. چيتومل،

چيٽي ٻائي . چينمل، چيني ٻائي، سانوڻ مل، آسومل،
پوهومل، قڳڻ مل، منگهن مل، منگهومل، منگهي ٻائي
تمام گهڻو عام هئا، پر عجب جي ڳالهه آهي ته اهي
نالا ورهاڱي جي انساد ۾ نه ٿا ملن. ٿي سگهي ٿو ته
مهرجن اهي نالا رکيا هجن پر مائٽن يا خود ٻارن پنهنجا
نالا مٽائي وڌيڪ هاڻوڪا نالا رکيا هجن.

۳.۱ قدرت

ورهاڱي کان اڳ ۽ ورهاڱي کان پوءِ جي سنڌي
نالن ۾ ڪيترائي اهڙا نالا ملن ٿا جن جو قدرت جي
ڪنهن نه ڪنهن پدارت سان سڌو واسطو آهي. هتي
انهن مان مکيه پدارتن تي روشني وڌي ويندي.

۱.۳.۱ سج

ورهاڱي کان اڳ جي نالن ۾ فقط سورجمل ئي هڪ
اهڙو نالو مليو آهي جنهنجو واسطو سج سان آهي.
ورهاڱي کانپوءِ سورجيان، روي ۽ پاسڪر اهڙا نالا
آهن جي نوان داخل ٿيندڙ (Entrants) آهن.

۲.۳.۱ چنڊ

ورهاڱي کان اڳ چنڊر، چنڊرو، چانڊومل، چڱا عام
مذڪر نالا هوندا هئا. پر ورهاڱي کانپوءِ انهن وڌيڪ
شدت سنسڪرت جو روپ اختيار ڪيو آهي.

۳.۳.۱ پرھ ڦٽي

سنسڪرت ۾ پرھ ڦٽيءَ کي اُشا چئبو آهي. اُشا

نالو ورهاڱي کانپوءِ ۽ ورهاڱي کان اڳ ۾ چڱو ملي ٿو.

۴.۳.۱ تارا ۽ نڪشتر

ورهاڱي کان اڳ جو اسناد ڏيکاري ٿو ته تارا مونث ۽ مذڪر نالا رکڻ جو ڪافي سولو وسيلو (Source) هئا. تارو، تاراچند، تارو مل وغيره ڪافي عام هوندا هئا. پر ورهاڱي کانپوءِ هيءُ نالا منهنجي اسناد ۾ نٿا ملن. ٽي سگهي ٿو ته ڪي ايڪٽر ۽ ٻيڪٽر نالا هجن.

مونث نالن ۾ تارا نالو ورهاڱي کان اڳ ۽ ورهاڱي کانپوءِ ساڳيو ئي اسٽان رکي ٿو.

۱.۴.۳.۱ نڪشتر

مولو، مولچند، مولراءِ، مذڪر نالا ۽ موليٰ ٻائي مونث نالو مول نڪشتر جي پٺيان ئي رکيل آهي. پر ورهاڱي کان پوءِ اهي نالا نٿا ملن. اڄڪلهه مونث نالن ۾ روھڙي نالو به ملي ٿو.

۵.۳.۱ نديون

ورهاڱي کان اڳ گنگا، جمنا ۽ سرسوتي مونث نالا عام جام هوندا هئا. ساڳيءَ طرح گنگارام ۽ جمنا داس پڻ چڱي انداز ۾ هوندا هئا. اهي سڀ نالا ورهاڱي کان پوءِ پڻ لڳ ڀڳ ساڳيءَ جهجهائيءَ ۾ ملن ٿا.

اها هڪ عجب جي ڳالهه آهي ته سنڌونديءَ جي نالي پٺيان ڪوبه نالو منهنجي اسناد ۾ ڪونه مليو. پر پوءِ خبر پئجي ته ڪي ٻار اهڙا به آهن جن جو نالو

سندو آهي. نه فقط اهو پر اها به خبر پير ته ڪي سال
اڳ بهمئيءَ جي سنڌي ساهتيڪارن پنهنجي ڏينهن جا
نالا سندو رکيا.

ٻيو هڪ نالو جو چوڪرين جو ملي ٿو سو آهي
ڪرشنا. منهنجي ويچار موجب اهو نالو ڪرشنا نديءَ
پٺيان نه پر ڀڳوان ڪرشن جي نالي پٺيان رکيل آهي.
سنڌي مذڪر نالن ۾ ٻيا نالا ريو، ريوچند يا
ريوومل ملن ٿا. جنهنجو سچ پچ لاڳاپو آهي ريو سان.
هن نالي ۾ به امڪان (Possibilities) آهن. يا ته
هن جو واسطو گجرات ۾ زردا نديءَ جي ٻئي نالي
ريو سان آهي يا وري ريوي نڪشتر سان آهي. اهو
نالو ورهاڱي کان پوءِ جي نالن ۾ ڪونه ٿو ملي.

۶.۳.۱ گل ۽ وڻ وغيره

گلن جي نالي پٺيان نالا رکڻ جو سنڌ ۾ عام رواج
هو. پشپا، گلي ۽ چمپا وغيره ورهاڱي کان اڳ به ڇڱا
مشهور نالا هوندا هئا. اهي نالا هاڻي ڪونه ٿا هلن.
هڪ ٻيو نالو گلابنگهه ورهاڱي کان پوءِ نئون داخلو
(New entrant) آهي.

وڻن جي نالن پٺيان چندن مل ۽ چندن نالا ملن ٿا.
جي مان سمجهان ٿو ته چندن جي وڻ مان آهن. هي
نالا ساڳيءَ جهڙائيءَ (Frequency) ۾ ملن ٿا.

۴۰۱ ھيرا، جواهر، ڌاتو ۽ گهڻا

مٿين وستن تي پڻ سنڌي نالا رکڻ جو رواج سنڌ ۾ هو. انهن قسمن جا نالا مونک ۽ مذڪر ٻنهي لاءِ رکيا ويندا هئا.

۱۰۴۰۱ جواهر (Gems)

موتِي، موتيرام، موتيلعل، رتن، رتنچند، جواهر، جواهرلعل، جوهرمل، هيرو، هيرالعل، هيرانند، ماڻڪمل، لعل، لعلچند، لالو وغيره نالا ورهاڱي کان اڳ عام جام هوندا هئا. ورهاڱي کان پوءِ جي نالن ۾ فقط هڪ خاص ڦير گهير نظر آئي آهي. سا آهي ته انهن نالن پنهنجو ٻيون جزو ڇڏي ڏنو آهي. منهنجي اسناد موجب گهڻي ڀاڱي نالا فقط موتي، جواهر، لعل وغيره ئي ملن ٿا. رتن يا رتنچند وڌيڪَ شد سنسڪرت تي ويا آهن. يعني رتن، رتنچند.

مونک نالا هيرو، رتنا، لعل، لعل ٻائي ورهاڱي کان اڳ ڇڏا عام هئا. پر ورهاڱي کان پوءِ رتنا ۽ هيرو وڃي ٻڃيا آهن.

۲۰۴۰۱ گهڻا ۽ ڌاتو

چاندي ٻائي ورهاڱي کان اڳ جي لست ۾ ملي ٿو. پر پوءِ جي لست ۾ نه ٿو ملي.

نقو، نترمل، بولو، بولچند، ۽ بولومل وغيره سنڌي نالا ورهاڱي کان اڳ عام جام هوندا هئا. منهنجي

محدود اسناد ۾ اهي ورهاڱي کان پوءِ نه ٿا ملن .

۳.۴.۱ ڪوڏ

ڪوڏ وسنگھ، ڪوڏومل نالا سنڌ ۾ رکيا ويندا هئا . انهن جو واسطو ڪوڏ سان آهي . پر ورهاڱي کانپوءِ اهي نه ٿا ملن .

۴.۴.۱ سون

سنسڪرت ۾ سون کي ڪندن چئبو آهي . ڪندناس، ڪندومل ۽ ڪندن سنڌ ۾ عام نالا هئا . پر ورهاڱي کانپوءِ فقط ڪندن ٿو ملي .

۲. ويچار يا گڻ

ڪيترا نالا ويچار يا گڻ تي ٺهيل آهن . انهن ۾ -
اڀياس هيٺ ڏجي ٿو .

۱.۲ صفتي

سندري، گڻي، نرملا وغيره نالا ڪنهن گڻ يا صفتي روپ تي آهن . هن قسم جا مونث ورهاڱي کان اڳ چڱي انداز ۾ مليا آهن . ساڳي طرح سندري، روپو، گڻو، ڪرپال وغيره مذڪر نالا آهن . اهي نالا ورهاڱي کان پوءِ شد سنسڪرت روپ ۾ ملن ٿا . جيئن ڪرپال وغيره .

۲.۲ ويچار

مونث نالا گيانِي، سڪي، پُريٽ، پُريٽي وغيره ۽ مذڪر نالا گيان، گيانچند، خوشيرام، پُريٽ، پُريٽچند

وغیره ورهاڱي کان اڳ ڇڱا مشهور هئا. منهنجي محدود اسناد ۾ فقط گيان ۽ ٻريم ورهاڱي کان پوءِ ملن ٿا. مونٺ نالن ۾ جوتي، نيتا وغيره ڪيترا نوان داخل آهن.

۳.۲ انڌ وڻواس

سنت ۾ ڪنهن کي ٻار نه ٻڌندو هو ته ان حالت ۾ ٻڇي، ٻڄندي يا ٻڇو يا ٻڇومل نالا رکيا ويندا هئا. يا وري ٻار نه ٻڄڻ جي حالت ۾ ڄمڻ وقت مڙج، ڀڳڙا يا بصر وغيره ورهايا ويندا هئا. اهڙيءَ حالت ۾ رکيل نالا مڇو، مڇومل، ڀڳڙو، ڀڳڙومل، بصر، بصرمل وغيره رکيا ويندا هئا. پر هيءُ نالا ورهاڱي کان پوءِ نه ٿا ملن.

۳. پراڻڪ (Mythological) ۽ تواريخي

مٿين ٻنهي قسمن جي نالن جو رواج سنت ۾ هو.

۱.۳ پراڻڪ

رام، ڪشن، ڪرشن، ڪشنومل، ڪشنچند، رامچند، ڀندر، ڀندرو، ايشور، ايسر، ڪملا، جازڪي، رڪي، رڪمڻي، نالا ورهاڱي کان اڳ ڇڱا عام هئا. اهي نالا ورهاڱي کان پوءِ شڌ سنسڪرت روپ ۾ ملن ٿا. جيئن ڪشنو - ڪشن - ڪرشن (कृष्ण) ٿا ملن ۽ ڪشنچند ٿي پيو آهي ڪرشنچندر (कृष्णचंद्र).

مونٺ نالن ۾ ٻڻ ساڳئي موجب ڪشنا (कृष्णा) ٿي پئي آهي.

۲۰. تواریخی

اشوک، ارجن، پرتاب وغیره تواریخی نالا آهن.
هيءَ به ورهاڱي کان پوءِ سنسڪرت روپ ۾ ملن ٿا.

۴. گڊا جوڙ يا گڏڙ جوڙ (Hybrid formations)

سنڌيءَ ۾ ڪيترائي اهڙا نالا آهن جيڪي عربي -
فارسي ۽ سنسڪرت جي گڏيل لفظن مان ٺهيل آهن.
اهڙن نالن جو هيٺين نموني اڀياس ڪري سگهجي ٿو.

۱۰۴ سنسڪرت ۽ عربي - فارسي

گر بخش ۽ هر بخش به اهڙا نالا آهن جن ۾ نالي جو
پهريون جزو سنسڪرت ۽ ٻيون عربي فارسي آهي. هيءَ
بڻي نالا ورهاڱي کانپوءِ نٿا ملن.

۲۰۴ عربي - فارسي ۽ سنسڪرت

هن قسم جي نالن ۾ پهريون جزو عربي - فارسي ۽
سنسڪرت آهي. فتح - چنڊ، خان - چنڊ، حڪومت -
راءِ، حشمت - راءِ، تخت - رام، بخت - رام،
حقيقت - راءِ. ورهاڱي کان پوءِ جي اسناد ۾ مٿين نالن
مان هڪ به نٿو ملي.

هڪ مکيه ڳالهه جنهنجو واسطو هر بخش ۽ گر بخش
جهڙي نموني وارن نالن سان آهي تنهنجو بيان هت
ڪرڻ بي - جاءِ نه ٿيندو. سنڌ ۾ ڪيترا نالا رام ڌنو،
امر ڌنو، ڏيو ڌنو، دولهه ڌنو وغيره نالا به ورهاڱي کان
پوءِ نٿا ملن. (دولهه ڌنو اڳتي هلي دلهنو ٿي ويو.)

۵. سنڌي نالن تي ڪجهه مکيه اثر

هندستان ۾ اچڻ کان پوءِ سنسڪرت ۽ هندي، گجراتي، مرهٽي وغيره ٻولين جي ويجهو اچڻ جي ڪري اسان تي انهن جو ڪيترو اثر پيو آهي ۽ اسان پنهنجن نالن کي سنسڪرت جي وڌيڪ ويجهو آڻڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. انهن اثرن کي هيٺئين نظرئي کان اپياس ڪيو ويو آهي.

۱۰۵ پڇاڙيءَ واري سر جي گهڻائي غائب

ڪلان، ميران، راڌان، سيتان، ليلان، چندران، وغيره ڪيترا نالا آهن جيڪي سنڌ ۾ تمام گهڻو عام جام هئا. پر ورهاڱي کان پوءِ انهن نالن جي پڇاڙيءَ واري سر جي گهڻاڻپ گم ٿي ويئي آهي ۽ ڪلا، ميرا، راڌا، سيتا، ليل، چندرا ٿي پيون آهن.

۲۰۵ سنسڪرت روپ

جيئن اڳ ۾ ئي ٻڌايو ويو آهي ته ڪشمنچند هتي اچي ڪشمنچندر ٿي پيو آهي تيئن اهڙي ڦير گهير ٻين نالن ۾ پڻ آئي. پر ڪاش، پر تاب وغيره شد سنسڪرت ٿي پيا آهن. گورتن گورتن ٿي پيو آهي.

۱۰۳۰۵ نالي جي بيمين جزي تي اثر

ورهاڱي کان پوءِ نالي جو ٻيون جزو گهڻي ۾ گهڻو اثر هيٺ آيو آهي. مذڪر نالن ۾ مل، داس ۽ بخش ته جو بلڪل غائب ٿي ويا آهن پر رام، نند، لعل، راءِ،

راج ۽ سنگھ وري به ٿوري ڪي گهڻي انداز ۾ اڃان به ڪتب آندا وڃن ٿا. پر ان قطار ۾ وري هڪ ٻيو اضافو (New entrant) آهي ”ڪمار“ جنهنجو نالو اڄ ڪلهه تمام گهڻو وڌيل آهي. ورهاڱي کان اڳ ڪمار بلڪل نئون ملي. جيتوڻيڪ هڪ مثال ۾ ڪمار اڪيلو نالي جي روپ ۾ يعني پهرئين جزي جي روپ ۾ ملي ٿو.

۲۰۳.۵

مونٽ نالن ۾ پٺ بائي، ڪور ۽ ديوي نفا ملن. پر ”ڪماري“ هتي به جهجهي انداز ۾ ملي ٿي.

ٻين ڪن پرائتن جي نالن جو اڀياس ڏيکاري ٿو ته ”ڪمار“ ۽ ”ڪماري“ هتي هتي اڳڀري نالي جي پٺئين جزي جي روپ ۾ هلندڙ هئا. انڪري ٿي سگهي ٿو سنڌي انهن کان متاثر ٿيا هجن. ٻي ڳالهه ته سگهي ٿو ته فلمي اداڪارن جي نالن کان به متاثر ٿيا هجن جن ۾ اڪثر ڪمار ۽ ڪماري ڪنهن وقت جهجهي انداز ۾ هئا.

۶. جڏهن ڪابه قوم يا جاتي پنهنجي اصلي پونءِ تان اڪڙجي پيءُ پونءِ ٿي پنهنجا خيما ڪوڙي ٿي تڏهن شروعاتي دؤر ۾ ان قوم ۾ پنهنجي اصلي پونءِ ڏانهن ڏاڍي چڪ رهي ٿي. پر آهستي آهستي وقت جي دوران ۾ چڪ ۽ سڪ جي ماٿر ۾ ٿوري تبديل اچي

ٿي. ان تبديل ۾ اضافو ٿئي ٿو نئين پيڙهيءَ جي جنم سان. اها نئين پيڙهي نئين ڀونءَ کي پنهنجي ڀونءَ سمجهي سگهي ٿي ۽ ان نئين مڪاني ماحول کي پنهنجو ماحول ۽ ائين هر نئين پيڙهيءَ سان اهو اثر وڌندو وڃي ٿو. اسانجي پارڪ جو ۽ خود سنڌ جو انھاس شاهد آھي تہ ڪيئن جاتيون ۽ قومون ٻاھران آيون ۽ اھي ان ڀونءَ ۾ ايتري قدر مٽجي ويون يا ملي ويون جو اڄ انھن جو ڪوبہ الڳ نالو نشان نہ آھي ۽ نہ ئي سندن الڳ ھستيءَ جا ڪي اھڃاڻ باقي بچيا آھن.

مٿين حقيقت جي پس منظر کي ڌيان ۾ رکي هڪ سماجڪ پاشا وگيانءَ جي نظريي کان هتي هڪ نموني طور اڀياس (Sample Survey) ڪيو ويو آهي. هن ننڍڙي مقالي جي آڌار تي مان ڪي به نتيجا قوم مٿان مڙهڻ نٿو چاهيان. جيتوڻيڪ ان حقيقت کان انڪاري نٿو ٿي سگهجي ته هيءُ ننڍڙو نموني طور اڀياس (Sample Survey) ان ڳالهه ڏانهن اشارو ته ضرور ڪري ٿو ته اسانجي سنڌي نالن تي به ورهاڱي جو چڱو اثر پيو آهي. هٿ هڪ ڳالهه ڌيان ۾ رکڻ جوڳي آهي ته اسانجا سنڌي نالا اسانجي تهذيب ۽ تمدن جو هڪ اڻ وڻندڙ حصو آهن. انڪري انهن تي جيڪڏهن ڪو اثر مڪاني ماحول جو پيو آهي ته گهٽ ۾ گهٽ ائين چئي سگهجي ٿو ته سنڌي قوم ٽيهن سالن جي عرصي

بر مکاني ماحول کان متاثر ٿي آهي. اهي اثر خراب آهن يا سٺا، اهي اثر اسانجي جذب ٿي وڃڻ جا اهڃاڻ آهن يا نه، ان نتيجي ڪري لاءِ هيءُ ننڍڙو مثالو ايتري جرئت نٿو ڪري سگهي. مان جيڪر چاهيان ته هيءُ وقت آهي جڏهن اهڙي قسم جا ٻيا به اڀياس ڌرمي مڃتاڻن جي ڪيترن ۾ ۽ سماجي ويچار ڌاراڻن جي ڪيترن ۾ ۽ ٻوليءَ جي ڪيترن ئي پهلن جا اڀياس ڪيا وڃن ته جيئن سنڌي قوم جي نبض جي ڪا ڄاڻ پئجي سگهي ٿي. ●

● سنڌيءَ جا عزاز تي لفظ

هن ننڍڙي مقالي ۾ سنڌيءَ جي عزاز تي (Kinship) لفظن جو اڀياس ڪيو ويو آهي. اهي لفظ سنڌي ٻوليءَ جي وچولي اڀاشا جا آهن. ڄاڻي سنڌيءَ جي معياري (Standard) اڀاشا آهي. سنڌيءَ ۾ گهڻو ساهت به ان اڀاشا ۾ ئي آهي.

عزاز تي اشارن لاءِ هيٺ ڏنل اشارا (abbreviations) ڪتب آندل آهن.

ماءُ	۱. مائٽ
ما	۲. ماءُ
ڀي	۳. ڀيءُ
ڀ	۴. ڀٽ
ڌي	۵. ڌيءُ

۶. پا ۽ پا
۷. پيٺ ۽ پي
۸. مڙس ۽ مڙ
۹. زال ۽ زا
۱۰. سنڌي ٻولي ۽ س. ب.

هن مقالي لاءِ مان پروفيسر (ڊاڪٽر) اشوڪ ڪليڪر جو شڪر گذار آهيان، جنهن هن مقالي لکڻ لاءِ همت - افزائي ڪئي. نه فقط ايترو پر مون سندس ئي ماڊل تي (جو مراني عزاز تي لفظن تي لکيل آهي) هيءُ مقالو لکيو آهي. مان ڊاڪٽر ملهوترا جو پڻ شڪر گذار آهيان جنهن انٽرا پالاجي ۽ جي منهنجي ڪيترن ئي مسئلن کي حل ڪيو. مان ڊاڪٽر يشوترا واڌواڻي ۽ شري گورتن شرما جو پڻ شڪر گذار آهيان. جن پڻ هن مقالي لاءِ ڪيتريون ئي ڪارگر صلاحون ڏنيون آهن. ڌرم پٽئي ۽ ٻشپا پڻ انيڪ صلاحون ڏنيون اٿن.

هن مقالي ۾ ٿلهي لکي پڻ خاص ڳالهين جي آڌار تي ورڳيڪرڻ ڪيو ويو آهي. اهي عزاز تي لفظ جنجو واسطو رعب جي رشتي سان آهي ۽ ٻيا جيڪي شاديءَ ڪري عزاز تي لفظ ٺهن ٿا يعني (affinals)

الف - ٽڙ ۽ پڙ ماڻ

۱. پي. پي. پي. پي. - ٽڙ ڏاڏو عام واهي وارو لفظ آهي. سڌ ڪرڻ لاءِ يا ٽڙ ڏاڏي جو حوالو ڏيڻ لاءِ

” بابا وڏا “ يا ” بابو وڏو “ لفظ ڪتب ايندو آهي .

۲. پي. پي. پي. ما - پڙ ڏاڏي عام واهڻي وارو لفظ آهي. پر سڏ ڪرڻ لاءِ يا حوالي طور ڪتب ايندڙ لفظ آهي ” امان وڏي “.

۳. پي. پي. پي. - پڙ ڏاڏو عام واهڻي وارو لفظ آهي. سڏ ڪرڻ لاءِ يا پڙ ڏاڏي جو حوالي طور ڪم ايندڙ لفظ ” وڏا بابا “ يا ” وڏو بابو “ آهي .

۴. پي. پي. پي. ما - پڙ ڏاڏي عام واهڻي وارو لفظ آهي. سڏ ڪرڻ لاءِ يا حوالي طور ڪتب آڻڻ لاءِ ” امان وڏي “ لفظ آهي .

۵. پي. پي. - ڏاڏو عام واهڻي وارو لفظ آهي. سڏ ڪرڻ لاءِ يا حوالي طور ڪتب آڻڻ لاءِ ” بابا “ يا ” بابو “ لفظ آهي. پراڻي سنڌيءَ ۾ ڏاڏا - پڻ مڙس حالتن ۾ ڪتب ايندو هو. عزت وارو لفظ (Honorific) ” بابا جن “ لفظ آهي. طعن ۽ ٻڙ (Ironical) به ڏاڏا ڪتب ايندو آهي. ٻار لاءِ يا چوڪر لاءِ جهڪو وڏيون وڏيون ڳالهيون ڪري. مثال : ” نهيو هاڻي ڏاڏا بس ڪر “ يا ” آيو آهي ڏاڏو ڪٿان جو “.

۶. پي. پي. ما - عام واهڻي جو لفظ آهي ڏاڏي. سڏ ڪرڻ لاءِ يا حوالي طور ڪتب آڻڻ لاءِ ” امان “ يا ” امين “ ڪتب ايندو آهي. پراڻي سنڌيءَ ۾ انهن استعمالن لاءِ ڏاڏي پڻ ڪتب ايندو هو. عزت وارو

لفظ ”امين جن“ يا ”امان جن“ آهي. طعنہ زن ان چوڪريءَ لاءِ جيڪا وڏيون وڏيون ڳالهيون ڪري. ”بس ڪري هاڻي ڏاڏي.“ وغيره.

۷. ما. پي. پي. پي. - تڙ نانو عام واهپي جو لفظ آهي.

۸. ما. پي. پي. ما. - تڙ ناني عام واهپي جو لفظ آهي.

۹. ما. پي. پي. - پڙ نانو عام واهپي جو لفظ آهي.

۱۰. ما. پي. ما. - پڙ ناني عام واهپي جو لفظ آهي.

۱۱. ما. پي. - عام واهپي جو لفظ نانو. سڏ ڪرڻ لاءِ ”نانا.“ عزت وارو استعمال ”نانا جن.“

۱۲. ما. ما. - عام واهپي جو لفظ ناني. عزت وارو واهپو ”ناني جن.“ اڄڪلهه نئون رواج نانيءَ کي سڏ ڪرڻ جو ”امان“ پڻ آهي.

۱۳. پي. - بابو عام واهپي وارو لفظ آهي. عزت وارو لفظ آهي ”بابا جن“ سڏ ڪرڻ وارا لفظ آهن ”بابا،“ ”دادا،“ ”ڀائو،“ ”ڪاڪا.“ اڄڪلهه ”ڊڊي“، ”پاپا“ يا ”ڊڊ“ وغيره به عام ٿيندا پيا وڃن. ساهتيه پر يا عزت وارو واهپو هندن لاءِ ”پتا صاحب“ ۽ مسلمانن لاءِ ”والد“ يا ”والد شريف“ پيار وارو لفظ (endearing) آهي ”بابا“ يا ”بابل“.

۱۴. ما. - عام واهپي وارو لفظ آهي ”امان“. هيندو عزت وڃان چوڻ ”ماتا“ يا ”ماتا صاحب“. مسلمان چوڻ ”والده“ يا ”والده شريف“. ڪو به اڻ واقف

ڪنهن بزرگ، ڪرڙوڍ يا ٻڍيءَ کي ”امان“ يا ”امڙ“ چئي سڏ ڪندو. پيار وارو لفظ به آهي ”امڙ“.

۱۵. پي. يا - عام واهڻي وارو لفظ ”ڪاڪو“. جمع ”ڪاڪا“. سڏ ڪرڻ لاءِ به ”ڪاڪا“ لفظ ڪم اچي. ڪنهن به اڻ واقف کي سڏ ڪرڻ لاءِ ”ڪاڪا“ ڪم ايندو آهي. پراڻي سنڌيءَ ۾ پي. يا. وڏي لاءِ ”ٻاٻو“ ڪم ايندو هو. پر جديد سنڌيءَ ۾ اهو لفظ ان معنيٰ ۾ ڪتب نه ايندو آهي. باقي لعل جا پوڄاري ڇاچي کي ٻاٻو چوندا آهن. ڪن ڪن هٿ پي. يا. کي ڇاچو به چوندا آهن. پر اهو ڪاڪي جيترو عام نه آهي. ڪن ڪن هٿ پيءُ جي وڏي پيءُ کي ”دابو“ به چوندا آهن.

۱۶. پي. يا. زال - عام واهڻي وارو لفظ ”ڇاچي“. جمع ”ڇاچيون“ پر سڏ ڪرڻ لاءِ ”ڇاچي“ يا ”ٻاٻي“ لفظ ڪتب ڪونه ايندا آهن. ان لاءِ گهڻي ڀاڱي ”پاڻي“ لفظ ڪتب آندو ويندو آهي.

۱۷. پي. پي. - عام واهڻي جو لفظ ٻڙي / ٻڙي. جمع ٻڙيون يا ٻڙيون. سڏ ڪرڻ لاءِ گهڻو ڪري دادِي يا ڪٿي ڪٿي ”ٻڙي“ به چيو ويندو آهي. خير پور ميرس پاسي ”ٺاڻي“ پڻ چيو ويندو آهي. جزوي حالتن ۾ ”ٺاڻا“ پڻ ڪتب آندل آهي.

۱۸. پي. پي. مڙس - عام واهڻي جو لفظ ”ٻڙي“ يا ”ٻڙي“. سڏ ڪرڻ لاءِ يا حوالي ۾ ڪتب آڻڻ لاءِ پڻ

پڦڙ يا پڦڙ.

۱۹. ما. يا - عام واهي جو لفظ ”مامو“ جمع ”ماما“. سنڌ ڪرڻ لاءِ يا حوالي طور ”ماما“. عزت وارو واهيو ”ماما جن“.

۲۰. ما. يا. ڙا - عام واهي جو لفظ ”مامي“. جمع ”ماميون“ سنڌ ڪرڻ لاءِ يا حوالي طور ڪتب ايندڙ لفظ آهي ”مامي“.

۲۱. ما. ڀي - عام واهي جو لفظ ”ماسي“. جمع ”ماسيون“. سنڌ ڪرڻ لاءِ يا حوالي طور ڪتب ايندڙ لفظ آهي ”ماسي“.

۲۲. ما. ڀي. مڙس - عام واهي جو لفظ ”ماسڙ“. جمع ”ماسڙو“. ڪي ڪي اڇڪلھ سنڌ ڪرڻ وقت ”دادا“ لفظ ڪتب آڻيندا آهن. پر ڀي ۽ طرح سنڌ ڪرڻ لاءِ يا حوالي طور ڪتب ايندڙ لفظ ”ماسڙ“ آهي.

ب - (Ego's) جي پيڙهي

۱. ڀي - عام واهي وارو لفظ پيڻ يا پيڻ. جمع پيڻ. پراڻي ۽ سنڌي ۾ ننڍي ۽ وڏي پيڻ جي عزازتي لفظن ۾ فرق هوندو هو. وڏي پيڻ لاءِ ادي يا دادي لفظ ڪتب ايندا هئا. پر اڄ ڪلھ جي سنڌي ۾ پڙيل ۽ اڻ پڙيل پيڻ ۾ ٿورو فرق ڪيو ويندو آهي. خاص ڪري پڙيل پيڻ (Ego) کان وڏي هجي ته ان کي دادي يا اڇڪلھ ڏيڍي جو پڻ رواج

وڌندو پيو وڃي. پاڻ کان ننڍي ۽ پيٽ کي سڏ ڪرڻ لاءِ ڪو خاص لفظ ڪونه آهي. پر گهڻو ڪري ان کي نالي سان ئي ڪوٺيو ويندو آهي. پيٽ يا ادي لفظ جو استعمال ڪنهن اڻ واقف استريءَ کي سڏ ڪرڻ لاءِ ڪوبه مرد يا استري پڻ ڪندا آهن.

۲. پي. مڙ - عام واهڻي وارو لفظ پيٽيو آهي. جمع پيٽيو يا. پر اڄڪلهه عام واهڻي جو لفظ ”ڇيڇاڇي“ به ٿيندو ٿو وڃي. سڏ ڪرڻ لاءِ گهڻو ڪري ”دادا“ آهي. پر اڄڪلهه ”ڇيڇاڇيءَ“ جو رواج وڌندڙ آهي.

۳. يا - عام واهڻي وارو لفظ ڀاءُ. جمع ڀائر. سڏ ڪرڻ لاءِ يا حوالي لاءِ ڪتب ايندڙ لفظ ”ڀائو“، ”ڀا“ يا ”ڀاءُ“ يا ”دادا“ پڻ آهي. ڀرائيءَ سنڌيءَ ۾ ادا پڻ وڏي ڀاءُ لاءِ ڪتب ايندو هو. پر هاڻي ننڍي ڀاءُ ۽ وڏي ڀاءُ جي وچ ۾ عزازتي لفظن ۾ ڪو فرق ڪونه رهيو آهي. پر ”ڀائو“ يا ڪن ڪن حالتن ۾ ”ادا“ لفظ پڻ اڻ سڃاڻل کي سڏ ڪرڻ لاءِ ڪتب ايندو آهي. خاص ڪري زالون ڪنهن اڻ واقف مرد کي سڏ ڪرڻ لاءِ يا ڪجهه پڇڻ لاءِ ڪتب آڻينديون آهن. مثال طور: ”ڀائو ٻڌائي سگهندا ته فلاڻي جو گهر ڪٿي آهي؟“ پر اڄ ڪلهه ”ڀائو“ پنهنجو اهو استعمال آهستي آهستي وڃائي رهيو آهي. ڀاءُ لاءِ پيار وارو لفظ آهي ”ڀاڙا“.

۴. يا. زا - عام واهي وارو لفظ ”يا-ي“ جمع ”ياپيون“ سڏ ڪرڻ لاءِ يا حوالي طور ڪتب آڻڻ لاءِ لفظ به ”ياپي“ آهي. ڪن ڪن هنڌ حوالي طور ڪم آڻڻ لاءِ ”پاجائي“ لفظ به ڪتب آندو ويندو آهي. ڪن ڪن هنڌ ماءُ کي، چاچي ۽ کي يا ڪنهن اطراف عورت کي پڻ ”ياپي“ سڏيو ويندو آهي.

۵. ما. يا. پ - ”ماروت“ يا ”مامات“ عام واهي وارا لفظ آهن. حوالي طور سڏ ڪرڻ لاءِ روايتي طرح نالو وٺي سڏ ڪيو ويندو آهي. پر ڪن خاص حالتن ۾ ائين چئي سگهجي ٿو ”ماروت ڪهڙو حال آهي؟“ ”ماروت ڪيڏانهن ٿو وڃي؟“ وغيره. عزت جي خيال کان پاڻ کان وڏي ”ماروت“ کي ”ماما“ ڪري به سڏ ڪيو ويندو آهي پر ڪن جزوي حالتن ۾.

۶. ما. يا. ڌي - عام واهي جو لفظ ”ماروت“، ”مامات“ يا ”ماروڻڙ“ آهن. سڏ ڪرڻ لاءِ ڪوئي لفظ نه آهي.

۷. ما. يي. ڌيءَ - عام واهي وارو لفظ ”ماساف“ جمع ”ماسافيون“ روايتي طرح سڏ ڪرڻ لاءِ نالي سان ئي سڏ ڪيو ويندو آهي. پر ڪي ڪي مذاق ۾ ”ماساف ڪهڙو حال آهي؟“ وغيره چئي سگهن ٿا. باقي حوالي طور به ”ماساف“ لفظ ئي ڪتب ايندو آهي.

۰۸. ما. پي. پ- عام واهپي وارو لفظ آهي ”ماساف“
 ڪڏهن سڏ ڪرڻ لاءِ ”ماساف“ لفظ به ڪتب ايندو
 آهي. جيئن ”ماساف ڪهڙو حال آهي؟“ وغيره.
 حوالي طور به ماساف لفظ ئي ڪتب ايندو آهي.

۰۹. پي. پي. ڌي. عام واهپي جو لفظ پڦات، پڦات.
 جمع پڦاڻيون. سڏ ڪرڻ يا حوالي طور ڪتب آڻڻ لاءِ
 به ساڳيا ئي لفظ ڪتب ايندا آهن.

۱۰. پي. پي. پ- عام واهپي وارو لفظ پڦات يا
 پڦات. جمع پڦات يا پڦات. سڏ ڪرڻ لاءِ يا حوالي
 طور ڪتب ايندڙ لفظ به ساڳيو آهي.

۱۱. پي. پا. پ- عام واهپي وارو لفظ سؤت.
 ڪڏهن ڪڏهن سڏ ڪرڻ لاءِ به ڪتب آڻبو آهي.
 مثال طور ”ڪهڙو حال آهي سؤت.“ وغيره.

۱۲. پي. پا. ڌي. عام واهپي وارو لفظ آهي سؤت.
 جمع سؤليون. سڏ ڪرڻ لاءِ ڪڏهن ڪڏهن ساڳيو
 لفظ ڪتب ايندو آهي. ”سؤت“ ڪيڏانهن پيءُ-ي
 وڃين. وغيره.

شاديءَ جي ڪري ٺهيل عزازتي لفظ:-

۱. زا. ما. يا مڙ. ما. عام واهپي وارو لفظ آهي
 ”سس“. سڀني انڊو- آريه ٻولين وانگر سنڌيءَ ۾ پڻ

زال جي ماءُ ۽ مڙس جي ماءُ لاءِ سس لفظ ڪتب اچي ٿو. پر هيءُ ڪڏهن به ڪتب نه ايندو آهي. سنڌ ڪرڻ لاءِ مڙ. ما. سنڌي ۽ مڙ. ما. لاءِ ڪن ڪن اڀاشائن ۾ ”نڪريائي“ ”سينياڻي“ ڪتب ايندو هو. ڪي ڪي مهتي به چوندا هئا. اڇڪله ڪٿي ڪٿي پايي به ڪتب پيو اچي.

۲. زا. ڀي. مڙ. ڀي. - عام واهڻي وارو ۽ حوالي طور ڪتب آڻڻ وارو لفظ آهي سهر. مڙ. ڀي. ڪي سنڌ ڪرڻ لاءِ ”سهرم“ لفظ هوندو هو. اڇڪله ”بابا“ ”ڊنڊي“ يا ”پاپا“ وڌيڪ مروج ٿيندو پيو وڃي. زا. ڀي. ڪي سنڌ ڪرڻ لاءِ ڪو خاص لفظ ڪين آهي. پر ڪن ڪن اڀاشائن ۾ ”مهتو“ چوندو ٻڌو ويو آهي.

۳. ڌ. مڙ. ڀي. پ. زا. ڀي. - عام واهڻي وارو لفظ سڀڻ آهي. پر سنڌ ڪرڻ لاءِ ”سيٺ صاحب“ يا ”مهتا صاحب“ لفظ ڪتب ايندا آهن.

۴. ڌ. مڙ. ما. يا پ. زا. ما. عام واهڻي وارو لفظ سڀڻ سنڌ ڪرڻ لاءِ اڌي يا ڏاڍي لفظ ڪتب ايندا آهن.

۵. مڙ. ڀي. - عام واهڻي وارا لفظ آهن نٿان، نراڻ، سنڌ ڪرڻ لاءِ نٿانم- ننڍڙي، ڪڪي، نٿاڻ لفظ ڪتب ايندا آهن. هتي هڪ ڳالهه ڌيان ۾ رکڻ جي آهي ته

ننڍڙي نه فقط مڙس جي ننڍي ڀيڻ کي چئبو آهي پر وڏي ۽ ۽ وچين ۽ ڀيڻ کي پڻ چيو ويندو آهي.

۶. مڙ. ڀي. مڙ. - عام واهڻي جو لفظ نڙاڻ جو گھوٽ.

۷. مڙ. ڀا. عام واهڻي وارو لفظ ڏير. سڏ ڪرڻ لاءِ

ڏيرم لفظ ڪتب ايندو آهي. سنڌي هندن جي ڪن ڪن ڄاڻين ۾ وڏي ڏير لاءِ ڳورو لفظ پڻ ڪتب ايندو هو. هاڻي عام طرح گھڻي ڀاڱي وڏي ڏير لاءِ دادا لفظ ڪتب پيو اچي. ننڍي ڏير جي حالت ۾ نالو ورتو ويندو آهي. ڪن ڪن ڄاڻين ۾ ننڍڙا يا ڪڪا لفظ جو به استعمال ٿيندو آهي.

۸. مڙ. ڀا. ڙا. - عام واهڻي ۽ حوالي طور ڪم آڻڻ

لاءِ ڏيرائي لفظ آهي پر سڏ ڪرڻ جي حالت ۾ مڙس جي وڏي ڀاءُ جي زال جي حالت ۾ پايي لفظ ڪتب آندا ويندا آهن.

۹. ڙا. ڀا. - جيتوڻيڪ عام واهڻي وارو لفظ سالو

آهي. حوالي طور به ساڳيو لفظ ڪتب ايندو آهي. پر اڪثر نالي سان به سڏ ڪيو ويندو آهي.

۱۰. ڙا. ڀا. ڙا. جيتوڻيڪ عام واهڻي ۾ سالي جي

زال لفظ ئي ڪتب ايندو آهي. پر ڪن ڪن هنڌ ”سالاج“ لفظ پڻ ملي ٿو.

۱۱. ڙا. ڀي. - عام واهڻي وارو لفظ سالي آهي. جمع

سڌي ۽ جا

ساليون. سڌ ڪرڻ لاءِ سالي ڪري سڌ ڪونه ڪيو پر نالي سان ئي ڪوٺيو ويندو آهي.

۱۲. زا. پي. مڙ - عام واهپي وارو سنڌو. عام طرح سڌ ڪرڻ لاءِ نالو ئي استعمال ڪيو ويندو آهي. پر ڪن ڪن حالتن ۾ چڻي سگهجي ٿو ”سنڌو ڪهڙو حال آهي.“

۱۳. زا. پا. پ - عام واهپي وارو لفظ ”سالوت“ جمع ”سالوت.“

۱۴. زا. پا. ڌي - عام واهپي وارو لفظ سالوت.

۱۵. مڙ. پا. پت - عام واهپي وارو لفظ ڏيروت. سڌ ڪرڻ لاءِ اڪثر نالي سان ڪوٺيو ويندو آهي.

۱۶. مڙ. پا. ڌي - عام واهپي وارو ۽ حوالي طور ڪتب ايندڙ لفظ آهي ڏيروت.

۱۷. پ. زا. - عام واهپي وارو ۽ حوالي طور ڪتب ايندڙ نهن. باقي اڪثر ڪري سسون ۽ سهرا سڌ ڪرڻ لاءِ ڪنوار لفظ به ڪتب آڻيندا آهن. اڄڪلهه نالي سان به سڌ ڪيو ويندو آهي. نهن کي پت يا ڌيءُ ڪري به سڌ ڪيو آهي.

۱۸. ڌي. مڙ. - عام واهپي وارو لفظ ۽ حوالي طور ڪتب ايندڙ لفظ آهي نياڻو يا ناني. پر سڌ ڪرڻ لاءِ اڪثر نالي جو استعمال ڪيو ويندو آهي. پر اڪثر

عزت وارا لفظ ان سان ڳنڍيا ويندا آهن. مثال: ڪنهن جو نالو نارائڻ هوندو ته چوڻدا ”نارائڻداس“ وغيره. سو به ڳالهائڻ يا سڏ ڪرڻ جو لهجو اهڙو هوندو جنهن مان عزت جي اظهار جي جهلڪ ملي.

۱۹. پ. زا. پي ۽ ڌي. مڙ. پي - عام واهڻي وارو لفظ سيڻو آهي. پر سڏ ڪرڻ وقت اڪثر نالي سان ئي ڪوٺيو ويندو آهي.

۲۰. پ. زا. يا ۽ ڌي. مڙ. پا - عام واهڻي وارو لفظ سيڻو آهي. پر سڏ ڪرڻ لاءِ اڪثر نالي سان ئي ڪوٺيو ويندو آهي.

۲۱. مڙ - عام واهڻي وارا لفظ مڙس، گهوٽ وغيره آهن. حوالي طور ڪتب ايندڙ لفظ به مڙس يا گهوٽ آهن. پر سڏ ڪرڻ لاءِ گهوٽم. هو يا موهن پيءُ (مطلب ڪنهن به پنهنجي ٻار پٽ يا ڌيءُ جو نالو وٺي ان ۾ پيءُ جوڙي سڏ ڪرڻ عام استعمال آهي).

۲۲. زا - عام واهڻي وارا لفظ زال يا ڪنوار آهن. پر سڏ ڪرڻ لاءِ مڙد اڪثر پنهنجي زالن جا نالا وٺندا آهن. يا ڪي ڪي ڪنوار ڪري به سڏ ڪندا آهن.

۲۳. پٽ - پٽ عام واهڻي وارو لفظ آهي. سڏ ڪرڻ لاءِ پٽ ڪري سڏ ڪري سگهجي ٿو يا نالي سان سڏ ڪبو آهي. پر ڪنهن اڻ واقف ٻار کي به پٽ ڪري سڏ ڪري سگهجي ٿو. پٽ لاءِ پيار وارا

لفظ آهن ”پتڙا“، ”بابلا“، ”گل“، ”بابا“، ”ڪڪا“،
 ”ابا“، ”لال“ وغيره .

۲۴. ڌي- عام واهڻي وارو لفظ ۽ حوالي طور ڪتب
 ايندڙ لفظ ڌيءُ آهي . سڏ ڪرڻ لاءِ ڪڏهن ڪڏهن
 ڌيءُ يا ڪڪي به استعمال ٿيندا آهن . پر ڪنهن اڻ
 واقف چوڪريءَ کي سڏ ڪرڻ لاءِ پڻ ”ڌيءُ“ لفظ
 جو استعمال ڪيو ويندو آهي . ڪٿي ڪٿي نهنن کي
 به ڌيءُ ڪري سڏ ڪيو ويندو آهي . پيار جو سڏ
 ڏيئي آهي . ڪن ڪن هنڌ تمام گهڻي پيار ۾ يا لاڏ
 ڪوڏ وڃان ڌيءُ کي پٽ يا پتڙا ڪري سڏ ڪيو
 ويندو آهي .

۲۵. پي- پ- عام واهڻي وارو لفظ پاڻيچو آهي . پر
 سڏ ڪرڻ لاءِ اڪثر نالي سان سڏ ڪيو ويندو آهي .
 ۲۶. پي- ڌيءُ- عام واهڻي وارو لفظ آهي پاڻيچي .
 پر سڏ ڪرڻ لاءِ اڪثر نالو ئي ورتو ويندو آهي .

۲۷. پاپ- پائٽيو عام واهڻي وارو لفظ آهي . جمع
 پائٽيا . پر سڏ ڪرڻ لاءِ اڪثر نالو ورتو ويندو آهي .
 ۲۸. پا- ڌي- عام واهڻي وارو لفظ پائٽي . جمع
 پائٽيون . سڏ ڪرڻ لاءِ اڪثر نالي سان سڏ ڪيو
 ويندو آهي .

۲۹. ڌي- پ- عام واهڻي وارو ۽ حوالي طور ڪتب
 ايندڙ لفظ ڏوهڻو . جمع ڏوهڻا .

سنڌي لغت جو وڪاس

هند سرڪار جي تعليم کاتي طرفان مئسور ۾ تاريخه ۲۳ مارچ ۱۹۷۱ کان ۲۵ مارچ ۱۹۷۱ع تائين ڊڪشنريءَ بابت پهرين نشنل ڪانفرنس ٿي گذري. جتي جدا جدا ٻولين ۾ ڊڪشنرين بابت پيپور پڙهيا ويا هئا.

سنڌيءَ بابت هي پهريون ئي پيپور ڊاڪٽر ڀرسي گدواڻيءَ جو لکيل، ڊاڪٽر ڪيلڪر، اُن ڪانفرنس ۾ پڙهيو، جو ڪافي پسند ڪيو ويو. ڊاڪٽر ڀرسي گدواڻي ڊيگن ڪاليج پونا ۾ سنڌي ڊپارٽمينٽ ۾ سنڌي ڊڪشنري ٺاهڻ جي ڪم ۾ لڳل آهي.

سنڌيءَ ۾ ڊڪشنرين جو رواج ڪو پراڻو ڪين آهي. هن ڏس ۾ شروعاتي ڪوشش ٻن ٻولين جي ندين

شبد- ڪوشن سان ٿئي. جيڪي ٽالپور حڪومت (۱۷۸۳-۱۸۴۳) جي دؤر ۾ خانگي يا سرڪاري طور عملدارن لاءِ ٺاهيل هيون. هي فارسي يا گرمکي لپيءَ ۾ هونديون هيون. پر اهي سڀ اڄ تائين دستخط جي صورت ۾ آهن. پهريون ڊڪشنريون جي ڇپيل روپ ۾ ظاهر ٿيون اهي انگريزي لغت نويسن جون تيار ٿيل آهن. سنڌيءَ ۾ ٺهيل وڏي ڊڪشنرين کي هيٺين طرح وراهيو ويو آهي.

هڪ ٻوليون ڊڪشنريون :-

هن ڏس ۾ تمام گهٽ ڪم ٿيو آهي. سنه ۱۹۴۷ع ڌاري سهڻرام ٺهراڻ هڪ سنڌي- سنڌي ڊڪشنري سهج ڪوش تيار ڪئي. جا اڄ تائين ڇپجي ڪين سگهي آهي.

سنڌي ادبي بورڊ پاڪستان کي پنجن ڀاڱن ۾ سنڌي- سنڌي ڊڪشنري جوڙڻ جي يوجنا هئي پر اڄ تائين فقط پهرئين ڀاڱو (۱. ب ۽ ڀ) جو ئي ڇپجي سگهيو آهي. جنهن ۾ اٽڪل ۱۶۰۰۰ مکيه لفظ آهن ۽ ان کان سواءِ ڳجهه ٻيا لفظ (Compounds) پڻ آهن. سنڌيءَ ۽ ٻوليءَ ۾ اڄ تائين ڇڙيل لغتن ۾ ڇڻجي نه هئي سرمور آهي. جيترو لفظي پندار هن ۾ آهي اوترو ڪنهن ٻيءَ لغات ۾ ڪين آهي. ان کانسواءِ

جيون جي هر پهلوءَ جا لفظ هن ۾ ڪٺا ڪري وڌا ويا آهن، جنهن ۾ ڳچ، ذخيره اسانجي زباني روايت ۾ رائج لفظن جو آهي. جيڪي ڪٿي به ساهتيه جو انگ اڄ تائين ڪين ٿي سگهيا آهن. ان لاءِ ادبي بورڊ ڪيترا فيلڊ ورڪر مقرر ڪيا هئا. جن ڳولڻ ۾ وڃي پڻاٺ پڻاٺ جا لفظ ڪٺا ڪيا. ان کانسواءِ سنڌيءَ جي مڙني آپ پاشائن وچولي، لاڙي، لاسي، ٿڙي، سرائڪي ۽ ڪڇيءَ جا لفظ به ان نموني ڪٺا ڪري وڌا ويا آهن. پر انهن مڙني خوبين هوندي به هن ۾ وڳيانڪه طريقي سان ڪم ڪين ڪيل آهي. ڪٿي ڪٿي اُچارن ۾ ڇڱي هير ڦير آهي. عربي، فارسي ۽ سنسڪرت جي ڪيترن لفظن کي ملائي هڪ ئي مکيه داخلي لفظ (Main - entry) جي اندر رکيو ويو آهي. جو بنيادي طرح غلط آهي. تنهن کان سواءِ معنيٰ ۾ ٽنهي ٻولين جي لفظن جي ڪڇڙي ڪڇڙي ويئي آهي. ڪيترا فارسي ۽ عربي لفظ به وري سنڌيءَ ۾ نوسيا ويا آهن. ان هوندي به هيءَ ڊڪشنري ساراهه جوڳي آهي.

ان کان سواءِ ٻيون به ٻه لغاتون دستخط روپ ۾ آهن. علي محمد ۱۹۲۰ ۾ سنڌي - لغات جوڙي ۽ لالا هاسانند ۱۹۴۷ع ڌاري سنڌي ڊڪشنري جوڙي. ليکڪ کي ٻنهي کي نظر مان ڪڍڻ جو موقعو نه مليو آهي. انڪري انهن جي وڌيڪ جان ڪانه آهي.

ٻ - ٻوليون ڊڪشنريون

هن ڏس ۾ ٽالپرن جي دور ۾ گرمي ۽ عربي لپيءَ ۾ ننڍيون ننڍيون لغاتون ٺاهي شروعات ڪئي. ويڙهيءَ ۾ اهي اڻ ڇپيل رهجي ويون. ان کانپوءِ ڪن انگريزي ودوانن محدود دائري اندر ڪجهه ڪوششون ڪيون. ۱۸۳۶ع ۾ Wathen ۽ ۱۸۴۳ع ۾ Easteric سنڌيءَ جو ڪجهه لفظي ذخيره ڪنو ڪيو جيڪو Asiatic Society of Bengal جي XII واليوم جي ڀارت I ۾ ڪلڪتي ۾ ظاهر ٿيو. ۱۸۴۳ ۾ ٽي وري انگريزي ودوان Leech ستن انڊو-آرين ٻولين جو لفظي ذخيره بمبئي سرڪار لاءِ ڪنو ڪيو. جنهن ۾ سنڌي ٻولي پڻ هڪ آهي.

انهن ننڍي پيماني تي ٿيل ڪوششن کانپوءِ اصلي لغاتي ڪوشش ڪمپٽن جارج - اسٽيڪ جي آهي. جنهن سنڌي - انگريزي ۽ انگريزي - سنڌي لغاتون تيار ڪيون.

جن مان سنڌي انگريزي ۱۸۴۹ ۽ انگريزي سنڌي ۱۸۵۵ ۾ ليکڪ جي ديهانت کانپوءِ ڇپي. انهن ٻنهي ڊڪشنرين ۾ سنڌي ٻولي ديوناگري لپيءَ ۾ لکي ويڙهي آهي. سنڌي انگريزي ڊڪشنريءَ ۾ اٽڪل ۱۷۰۰۰ لفظ آهن. جن ۾ ڪي لفظ سنسڪرت، فارسي ۽ عربي ٻولين مان سنڌيءَ ۾ آيل پڻ آهن. هي لغاتون

مڪمل Exhaustive ڪين آهن. پر نئين ڪٽيل سنڌ پرائنٽ ۾ مقرر ٿيندڙ نون انگريزي عملدارن لاءِ بيشڪ ڪارگر هيون ۽ اهو ئي ناهي جو مطلب پڻ هو. ديوناگري لپي ڪتب آڻڻ جو پڻ گهڻن سببن مان هڪ اهو به هو.

۱۸۶۶ ۾ عبدال رحيم عباسي جـواهر - ال - لغات نالي هڪ سنڌي فارسي لغات جوڙي جا اڄ تائين ڇپجي ڪين سگهي آهي.

۱۸۷۹ ۾ هڪ پادري فادر شرت، اڌارام ٿانورداس ۽ ص - ف - مرزا جي مدد سان سنڌي انگريزي لغات جوڙي. - عربي لپيءَ ۾ جوڙيل هيءَ پهرين لغات هئي. هن ۾ هر هڪ لفظ جي معنيٰ ۽ گرامر جو درجو ڏنل آهي. تنهن کان سواءِ سنڌيءَ ۾ ٻاهران آيل لفظن جو نڪاس Source پڻ ڄاڻايو ويو آهي. مثال ڪو لفظ پارسيءَ مان آهي يا سنسڪرت مان وغيره.

فادر شرت جي ڊڪشنريءَ کانپوءِ ڪيتريون ڊڪشنريون نڪتيون جي گهڻي ڀاڱي اسڪولي شاگردن جي ڏانڊن جون هيون. انهن سڀني مان پرماند ميوارام جـزن A Sindhi - English Dictionary (1910) ۽ A New English - Sindhi Dictionary (۱۹۳۳) مکيه آهن. انهن ڊڪشنرين جوڙڻ ۾ رچيندڙ کي تمام گهڻي جاکوڙ ۽ شخصي ڪوشش ڪرڻي پئجي ۽ ڪشت ڪشالا ڪرڻا پيا. ليڪه جي گهڻي ۾ گهڻي ڪوشش

هتي نه جيون جي مڙني ڪيترن ۾ ڪتب ايندڙ سنڌي لفظ ڊڪشنريءَ ۾ درج ٿي سگهن، ان لاءِ هن پوري پوري ڪوشش ورتي آهي. ان کانسواءِ انگريزن سان گڏجي وري انهن سنڌي لفظن جا تڙ انگريزي لفظ ۽ معنائون ڏيڻ ۾ به ڀاڱو وٺڻ ڪين گهٽايائين. اهو ئي سبب آهي جو اڄ تائين معيار جي خيال کان سنڌيءَ ۾ اهي به ڊڪشنريون قابلِ تعارف آهن ۽ هيٺيئر به ساهتيءَ اڪادمي انهن انگريزي - سنڌي ڊڪشنريءَ کي ڇاپڻ لاءِ تيار آهي ۽ اهڙو فيصلو ٿي چڪو آهي.

باقي ڊڪشنريون گهڻي ڀاڱي مٿين ٻن ڊڪشنرين جي ڪنهن نه ڪنهن روپ ۾ اثر هيٺ آيل آهن. انهن ۾ ڪنهن به قسم جي ڪا واڌاري جي ڳالهه نه ڪيل آهي. سواءِ ان جي ته شهاڙيءَ جي ڊڪشنريءَ ۾ انگريزي لفظن جا اچار ڏنل آهن.

انگريزي - سنڌي ۽ سنڌي - انگريزي لغاتن کانسواءِ

ٻين ڪن ٻولين جون لغاتون پڻ سنڌيءَ ۾ وڃيون ويون آهن. ۱۹۵۰ ۾ ابن الياس اردو - سنڌي ڊڪشنري جوڙي. جنهن ۾ اٽڪل ۱۴۰۰۰ لفظ آهن. هر هڪ اردو لفظ جون هڪ يا ٻه سنڌي معنائون ڏنيون ويون آهن. انهن ۾ لفظ جا گرامر جا درجا ۽ سندن اشتقاق پڻ ڏنل آهن. پر اعرابن جي نه هجڻ ڪري مکيه لفظ جو صحيح اچار معلوم ڪرڻ ڏکيو ٿي پيو آهي. جا ڳالهه، لغاتي فن جي لحاظ کان غير وڳيانڪ آهي.

پاڪستان ۾ سنڌي ادبي بورڊ ۱۹۵۹ ۾ سنڌي - اردو ڊڪشنري تيار ڪئي جنهن ۾ اٽڪل ۲۴۰۰۰ لفظ آهن. ۱۹۶۰ ۾ وري اردو - سنڌي ڊڪشنري ميدان ۾ آندي. جنهن ۾ ويهه هزار اردو لفظ آهن. انهن ٻنهي ڊڪشنرين جو سمپادن قابل لغات نويس نبي بخش خان بلوچ ۽ غلام مستعقل ڪيو. اهي ٻئي ڊڪشنريون وڌيڪ ڏانهن جي ڏانڊن جون آهن ۽ ڇڱيون ڪارگر آهن.

ٽه ٻوليون ڊڪشنريون

اڄ تائين فقط ٽي ٽه ٻوليون ڊڪشنريون سنڌي ۽ ۾ ڇپيون آهن. ۱۹۵۹ع ۾ ميمڻ عبدالعسين (پاڪ ٽربيٽ) جنهن ۾ اردو - سنڌي - انگريزي ٻوليون آهن، ڊڪشنري جوڙي. ٻي آهي هندي - انگريزي - سنڌي ڊڪشنري جا ڊيپنڊنٽ لئوڪس ڊيولپمينٽ شرما ۽ پريوداس برهمچاري گڏجي. ۱۹۶۲ ۾ همد سرڪار جي گرانٽ سان جوڙي تيار ڪئي. ان ۾ سنڌي ۽ لاءِ ڊيوناگري لپي ڪتب آندل آهي. هن ڊڪشنري ۽ ۾ اٽڪل چار هزار لفظ آهن. سنڌي ڊيوناگري لپي ۽ جي Standardisation نه ٿيڻ سبب ساڳيو لفظ الڳ الڳ نموني لکيل آهي. ٻي طرح هي ڊڪشنري سنڌي شاگردن جي خيال کان خاص ڪمائي ڪين آهي. نه ئي وري هندي ڄاڻندڙن لاءِ سنڌي جو سنڌو ذخرو پيش ڪري ٿي.

اشتقاقِي ڊڪشنريون

هن ڏس انگريز پادري فادر شرت ۱۸۶۶ ۾ ”اڪر ڌاتو“ جوڙڻ سان شروعات ڪئي. پر بدقسمتيءَ سان اڃا تائين دستخط جي روپ ۾ ئي رهجي ويئي آهي. سنه ۱۸۸۶ ۾ جهمت مل وسناڻيءَ وڌيڪي ڪوش جي رچنا ڪئي. هن ڪم جي مهتو ڪي نظر ۾ رکي سنڌ جي ٽماهي رسالي مهراڻ ۱۹۶۰ ۾ هن کي وري ڇپيو. اصلوڪي ڇاپي ۾ ڌاتو ديوناگري لپيءَ ۾ ڏنل آهن پر مهراڻ رسالي وارن انکي ع-رپي لپيءَ ۾ پيش ڪيو آهي ۽ وري اعرابن تي خاص ڌيان ڪون ڏنو آهي. جنهنڪري ڌاتوءَ جو صحيح اچار سمجهڻ ۾ مشڪلات درپيش اچي ٿي.

هن ڊڪشنريءَ ۾ مهاڳ ۽ ايسراڻن جي سوچيءَ کان سواءِ ٻه ڀاڱا آهن. پهرئين ڀاڱي ۾ ڌاتو ۽ انهن مان بڻيل لفظ آهن ۽ ٻئي ڀاڱي ۾ لفظن جا بنياد ۽ ان جي لفظن جو ورڻ آهي.

ان قسم جو ٻيو هڪ ڪم محدود هوندي به، خاص ڪارائتو آهي. ڊاڪٽر گربخشاڻي ”شاهه جي رسالي“ جي هر هڪ ڀاڱي جي پٺيان عام واهڻي ۾ نه ايندڙ لفظن جي معنيٰ ۽ اشتقاقِي اتهاس ڏنو آهي. هيءُ ملهائڻو ڪم سچ پچ سنڌي جڳت لاءِ هڪ مڻيو آهي.

۱۹۵۵ ۾ عبدال ڪريم سنديلي تحقيق لغات سنڌي جوڙي جنهن ۾ اٽڪل ۴۲۵۰ لفظ آهن. لفظن جو سنڌڪشيت اشتقاق (Etymological Source) ڏنل آهي. سنه ۱۹۶۶ ۾ ڀارتي پاشاڻن جي ودوانن ڊاڪٽر ٽرنر هڪ اعليٰ ڊڪشنري جوڙي. ڀارتي ٻولين جي اڀياس لاءِ هڪ روشن راهه پيدا ڪئي. هن ڊڪشنريءَ جو نالو آهي ڊڪشنري آف مادرن انڊو آرين لئنگئيجس. هن ڊڪشنريءَ ۾ ويدڪ سنسڪرت ۽ سنسڪرت جي ڌاتن ۽ بنيادي لفظن جا جديد ڀارتي ٻولين جا لفظ آهن.

ساهتڪ گروئنن يا ڪنهن هڪ رسالي تي جوڙيل ڊڪشنريون.

ڪافي ودوانن شاهه جي رسالي تي ڊڪشنريون جوڙيون آهن. هن ڏس ۾ پهرين ”پر - ٻولي ڊڪشنري“ ليلارام ووط مل لعلواڻي سب جج ۱۸۹۰ ۾ ”گلو سري آف شاهه جو رسالو“ جي نالي سان شايع ڪئي. مکيه داخلو عربي سنڌيءَ ۾ لکيل آهي ۽ معنيٰ انگريزيءَ ۾ ڏنل آهي. هي پنهنجي قسم جو هڪ شاندار ڪم آهي. پهرئين ڀاڱي ۾ ليکڪ شاهه جي زندگي، ڌرم ۽ صوفي مت ۽ ويدانت جي سڌائتن تي ۹۵۰ صفحن ۾ چئيءَ طرح روشني وڌي آهي. ايترو ئي صفحن ۾ ٻئي ڀاڱي ۾ ليکڪ لفظن جا صحيح اچار ڏنا آهن ۽ ڊاڪٽر

ٿرمپ ۽ بامبي سرڪار جي ڇپايل رسالن ۾ ڪيل غلطيون جون درستيون ٻڌايون آهن.

پيرومل مهرچند آڏواڻي ۽ هڪ ڊڪشنري غريب -
ال - لغات شاهه جي پهرين ٽن سرن جي آڌار تي
جوڙي جا ۱۹۰۷ ۾ شايع ٿي.

۱۹۱۴ ۾ مرزا قليچ بيگ ”لغات لطيفي“ جوڙي.
جنهن ۾ شاهه جي رسالي جي ڏکين لفظن جون معنائون
ڏنيون آهن. هن ڊڪشنريءَ جي خوبي اها آهي ته
معنائن کي سلسيوار سرن ۾ ورهايو ويو آهي.

هن ڏس ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻي ۽ جون ڪوششون پڻ
قابل ذڪر آهن. شاهه جي رسالي جي ڇپايل ٽن ڀاڱن ۾
هر هڪ جي پٺيان هڪ وڏي لسٽ ڏکين لفظن جي
معنيٰ سان ڏنل آهي. اهي جيڪر ڌار ڪري ڇپائجن
ته شاهه جي رسالي کان به هڪ وڏي ڊڪشنري
ٿي پوي.

۱۹۲۱ ۾ مرزا قليچ بيگ ”لغات قديمي“ جوڙي
جنهن ۾ ۱۰ شاعرن جي ڏکين لفظن جون معنائون ڏ
آهن. جن ۾ شاهه لطيف پڻ هڪ آهي.

اصطلاحن ۽ پهاڪن جون ڊڪشنريون

هن قسم جي شروعات ۱۹ صديءَ جي ڀڄاڙيءَ ۾
روچيرام گجومل - "A hand book of Sindhi

”Proverbs” سان ڪٿي. هن ۾ سنڌي ٻهاڪن جا انگريزي ٻهاڪا ڏنل آهن. ۲۰ صديءَ جي شروعاتي دؤر ۾ هن قسم جا ڳچ ڪم ظاهر ٿيا. ڪيولرام سلامتراءِ ۱۹۰۵ ۾ گلشڪر جوڙيو. هن ڪتاب جي هر دلعززي ۽ ضرورت ان سان ظاهر آهي جو اهو پنجم دفعا ڇپجي چڪو آهي. جن مان آخرين دفعو سنڌي ادبي بورڊ پاڪستان طرفان ڇپايل آهي. هن ۾ ۵۷۰ ٻهاڪا ڏنل آهن. ڪن ڪن ٻهاڪن ۾ ساڳئي ويچار وارا فارسي ۽ هندي ٻهاڪا، دوها يا رباعيون ڏنيون ويون آهن. هر هڪ ٻهاڪي جي معنيٰ سان گڏ سندس شروع ٿيل جو سبب ۽ انجي آکاڻي ٻڌايل آهي.

سنه ۱۹۱۰ ۾ گهڻيشامداس سرامنداس ”سنڌي ٻوليءَ جي سونهن“ نالي اصطلاحن جي هڪ ڊڪشنري جوڙي. هن ۾ ۱۰ هزار پنجم سؤ اصطلاح آهن. ليکڪ ڪنهن به اصطلاح جي وچور نه، ڏيئي صرف معنيٰ ۽ جملي ۾ اُپيوڳ ڏنو آهي.

ڊيوان ڪوڙيمل ۱۹۱۱ ۾ ”Sindhi Proverbs“ نالي هڪ ڪتاب ظاهر ڪيو.

سنه ۱۹۲۵ ۾ مرزا قليچ ”ٻهاڪن جي هڪمت“ نالي هڪ شاندار ۽ يگاني لغت جوڙي راس ڪئي. هيءُ مکيه ٽن ڀاڱن ۾ مغرب، مشرقي ۽ ڏر مي گرتن جي آڌار تي ورهايل آهي. پهرئين ڀاڱي ۾ مشرقي ايشيا

سنڌي ۽ جا

جهڙوڪ چيني، جپاني، ملايلي، بنگالي، ڪشميري، ڪنري، ٿامل، تيلگو ٻوليون ڪنيل آهن. مغربي ٻوليون عربي، فارسي، ترڪي، افغاني يا پشتو، هندستاني ۽ سنڌي ٻولين جا ٻهاڪا ڪنيل آهن.

ٻئي ڀاڱي ۾ مغربي ملڪن جهڙوڪ انگريزي، فرينچ، اسپيني، پورچوگالي، اٽلي، جرمني ۽ رشين ٻولين جا ٻهاڪا ڏنل آهن.

ٽئين ڀاڱي ۾ پوٽر گرنٽ جهڙوڪ بائبل، قرآن، حديث مان ٻهاڪا ڪنيل آهن.

انهن سڀني ٻولين جي ٻهاڪن کي سنڌي ۽ ۾ آڻي اڪري ترجمو ڪيو ويو آهي. پر اصلي ٻهاڪا نه ڏنا ويا آهن ۽ نه ئي وري ليکڪ انهن تي پنهنجو شخصي رايو ظاهر ڪيو آهي. ان هوندي به هيءُ ڪم الڳ الڳ ٻولين ۽ جدا جدا تهذيبن جي لحاظ کان بلڪل ملهائڻو آهي. بهتر ٿئي ها اڳر ليکڪ انهن ٻهاڪن جا ملندڙ جهلندڙ سنڌي ٻهاڪا پڻ ڏئي ها جيئن جدا جدا قومن جي ويچارن جي ويجهڙائيءَ ۽ جدائيءَ جي چڱيءَ پر خبر پئجي سگهي.

۱۹۲۵ ۾ پير ومل مهرچند آڏواڻيءَ ”گلشن“ نالي وستار وارو ٻهاڪن ۽ اسطلاحن جو ڪتاب جوڙيو جو ٻن ڀاڱن ۾ آهي. پهريون ڀاڱو ڪنهن حد تائين به پاشائي آهي. ان ۾ ۹۱۹ ٻهاڪا آهن. ليکڪ ڪن ڪن ٻهاڪن

جي نهٺ جو اٽھاس بيان ڪيو آهي. جنهنڪري ٻهاڪن جي سڃاڻيءَ ۾ نه اضافو ٿيو ئي آهي. پر پڙهندڙن لاءِ ٻڌڻ رچي بعد ڪندڙ آهي. گهڻي ڀاڱي ٻهاڪن جا ويجهو انگريزي ٻهاڪا ڏنل آهن.

ٻئي ڀاڱي ۾ ۱۴۵۰ اصطلاح ڏنل آهن. هر هڪ اصطلاح جي مختصر وچور ڏيڻ کان پوءِ ليکڪ ان جو استعمال جملي ۾ ڪيو آهي. ڪن ڪن اصطلاحن جو ويجهو انگريزي اصطلاح پڻ ڏنو آهي. اصلوڪو ڇاپو سنڌي عربي لپيءَ ۾ آهي پر تازو دهلي يونيورسٽيءَ سنڌي ديوناگريءَ ۾ پڻ ڇپايو آهي.

انهن شروعاتي ڪوششن کان پوءِ ڪيترائي اسڪولائي معيار لاءِ ڪتب ايندڙ ننڍا وڏا ڇاپا نڪتا. پر انهن ۾ ڪوبه خاص سڌارو ڪونه ٿيل آهي. انهن ۾ م. ج. شهاڻيءَ جو ۱۹۳۷ ۾ نڪتل **Hand book of Sindhi Idioms** ڇڱو پيارو هو. هن ۾ اٽڪل ۳۰۰۰ اصطلاح ڏنل آهن. ليکڪ جي لکڻ مطابق تمام گهڻا عام واهڻي جا اصطلاح ڇڏي ڏنل آهن. هيءُ ڪتاب شاگردن ۽ ودوانن لاءِ تمام ڪارائتو آهي.

امر لعل سادواڻيءَ جي ٻهاڪن تي ڪيل ڪم ڪونجه ماھوار رسالي ۾ سلسليوار ڇپيو آهي، جلد ٽي ڪتابي صورت ۾ شايع ٿيڻ وارو آهي. ساڳئي ليکڪ جو **Sindhi Doublets** تي هڪ تفصيل وار ڪيل ڪم

جديد زماني جو سنڌي جهڳٽ ۾ پنهنجي قسم جو ڪم آهي، پر اڃا اڻ ڇپيل حالت ۾ آهي.

۱۹۵۶ ۾ ”ڪئمٽرا“ نالي چڱو تفصيلوار پهڪن جو ڪتاب جوڙيو ويو آهي. پر اهو هندستان ۾ ڄاڻڻي لاءِ موجود ڪين آهي.

ڪجهه سال اڳ سيلان جي نيرٿڊاس پيسومل هائيراماڻي اٽڪل ۳۵۰۰ پهڪن جي هڪ وڏي ڊڪشنري جوڙي آهي. جنهن ۾ الف-بي جي حساب سان پهڪا ڏنل آهن. هن ۾ سنڌي پهڪن جو هڪ وڏو ذخيره ڪنو ڪيل آهي، جو اڻ ڇپيل آهي. هيءُ املهه ڪتاب پڻ اڃا دستخط روپ ۾ آهي. جنهن جي ڪاپي سنڌو ڪوچنا ڪيندر پوني وٺ آهي.

ٽيڪنيڪي (Technical) الفاظن جون ڊڪشنريون

مري ۱۸۵۵ ۾ A Vocabulary of Sindhi
Agricultural terms herbs and drugs ۾—وڙي.
مري ۱۸۸۰ ۾ “Hand book of Geology, Botany and Zoology and drugs of Sindhi”
Plants and Drugs of Sindhi ۾ وڙي جا ۱۸۸۴
۾ شايع ٿي. اهي هن ڏس ۾ شروعاتي ڪوششون آهن
جيڪي انگريزن دؤاران ڪيون ويون.
ان ڏس ۾ پهريون ڏيهي عالم مرزا قليچ بيگ هو.

جنهن ۱۸۹۵ ۾ باغباني لکيو. ان ۾ باغباني فن جي هر ڄاڻ ڪئي ڪيل آهي. باغبانيءَ جي هر پهلوءَ تي روشني وڌل آهي. مثال الڳ الڳ فصل انهن جي پوکڻ جا وقت. الڳ قسمن جا ٻج ۽ انهن لاءِ الڳ قسمن جي گهريل زمين ۽ انهن لاءِ ڪتب ايندڙ اوزارن جا پٽ وچور وار تفصيل ڏنل آهن.

”فرهنگ، جانري“ يوناني ۽ آير ويدڪ طب تي تيار ڪيل هڪ تمام وچور وار ٽن ڀاڱن ۾ تيار ڪيل ڊڪشنري آهي جو محمد جفر انساري ۱۹۴۶ ۾ شايع ڪئي.

ٻيا حوالي وارا ڪم OTHER REFERENCE WORK

ان قسمن جي ڪمن ۾ پندس ڪشندڇند جيٽلي جون ڪوششون ساراهه جوڳيون آهن. پهرين آهي سنڌي نالن جو اشتقاقِي اٺاس ۽ ٻيو آهي سنڌي ڏڻن جي ڊڪشنري. جي ٻئي اٺ ڇپيل آهن.

۱۹۶۱ ۾ نرواڻي ڀارت ويوهار ڪوش تيار ڪيو، جنهن ۾ ڀارت جي سورهن (۱۶) ٻولين جا ۳۰۰۰ چونڊ لفظ ۽ ۵۰۰ جملا آهن. هن ۾ سنڌي وڀاڳ هر ٻينگهاڻي ۽ خوبينداڻي جو تيار ڪيل آهي.

۱۹۶۳ ۾ رام شرم ۱۰۰۰ ضدن جو هڪ ننڍڙو مجموعو تيار ڪيو. جو شاگردن لاءِ تمام ڪارگر آهي.

هن ۾ اٽڪل ۱۰۰۰ ضد آهن. هن ڪتاب جي خوبي اها آهي ته جنهن ٻوليءَ جو لفظ سنڌيءَ ۾ آيل آهي انجو ئي وري ضد به لکيل آهي. ساڳئي ليکڪ جو صفحن ۽ اسم ذات جو ننڍڙو مجموعو پڻ ڇپايل آهي.

Indian National Highway for all ۾ ۱۹۶۷

اديلٽا سيتا ديويءَ ڇپايو. جنهن ۾ سنڌي ٻولي پڻ آهي. ڊيڪن ڪاليج پونا جي سنڌي پاشا وگيان وياڳ.

جي زير - سايع Sindhi English

Dic. ٺهڻ جي هڪ رٿا آهي. جنهن جو پهريون ڀاڱو صرف حرف علت (Vowels) جو تيار آهي. جنهن ۾ اٽڪل ۲۵۰۰ مکيه داخلو لفظ (Main Entries) ٿيندا ۽ ان کان به وڌيڪ تعداد مرکب لفظن (Compound) جو ٿيندو. في الحال هن ڊڪشنريءَ جا ۱۰۰ صفحا ساڙڪو سٿائيل ڪرايل آهن. جيڪي ودوانن جي راڻيءَ لاءِ موڪليل آهن. ان مان ڄاڻ پوي ٿي ته ڊڪشنري ڪيتري قدر وڃور وار آهي. فقط داخلو لفظ (اکه) ئي ۲۵ فل سڪيپ ٻڌا آهن.

سنڌي اتهاسي لغاتون ۽ وشو ڪوش Encyclopedia

● نڪتل نه آهن.

● سنڌي توڙي ٻي ڪيندر جي روپ ريڪا

ورهاڱي بعد سنڌي پنهنجي روزگار ۽ پيرون تي
بيھڻ ۾ لڳي ويا. ان بعد هنن تعليم ڏانهن ڌيان ڏنو.
سڪول ۽ ڪاليج کوليائون. اڄ ٽيهن سالن بعد پاڻ کان به
گهڻو اڳ. اهو محسوس ڪيو ويو ته سنڌين جو ڪو تهذيب
مرڪز هئڻ ضروري آهي. ان ڏس ۾ پروفيسر رام
پنچواڻي ۽ جو سنڌو يون لاشڪ ساراهه جوڳو قدم آهي.
پر اڄ ضرورت آهي ته سنڌي تهذيب جو اهڙو مرڪز
هجي جيڪو اڳتي هلي سنڌي يونيورسٽيءَ جو روپ
وٺي. جيئن ننگور جو شائتي نڪيٽن شروع ۾ تهذيب
۽ ڪلا جو مرڪز هو. جو هاڻي يونيورسٽيءَ جي درجي
تي پهتو آهي.

ٽيئن سنڌين جو تهذيبي مرڪز (Institution of Sindbiology) هئڻ ضروري آهي. ان لاءِ عملي قدم لاءِ ڊاڪٽر گدواڻي ۽ ڪي ڪارگر رٿون ڏنيون آهن جن تي سنڌي بزرگ، تعليم دان، اديب ڪجهه گڏجي رٿا سان سوچي ڪو عملي قدم کڻندا ته سنڌين جي اها ڪوت به پوري ٿي سگهي ٿي.

پارٽ ۾ اچڻ کان پوءِ سنڌي سڄي پارٽ ۾ ٿڙي پکڙجي ويا. انڪري ڪئين تهذيبي مسئلا کڙا ٿي پيا. مثال طور مٿاهلي جي دوريءَ ڪري ه-و هڪ ٻئي سان لڙهه وڇڙهه ۾ نٿا اچي سگهن. ٻيو ننڍن ڳوٺن ۾ يا شهرن ۾ ٿوري ٿوري تعداد ۾ هئڻ ڪري سنڌي ٻارن کي سنڌي ماڻهن ۾ سکيا نه ٿي ملي سگهي. ساڳيءَ طرح اوج سکيا لاءِ ٻڻ چوڳا بددوست نه ٿي سگهيا آهن. سواءِ ايڪڙ ٻيڪڙ جڳهين جي ٻين هنڌ تعليم لاءِ گهريل سهوليتون ميسر ٿي نه سگهيون آهن. ساڳيءَ طرح ڏڻ وار ملهائڻ ۾ به ٽڪليفون آڏو آيون آهن. يعني جتي سنڌين جو تعداد وڌيڪ آهي اتي ئي اهڙي ملهائي سگهيا آهيون. ٻيءَ حالت ۾ اسان پنهنجي تهذيبي ورثي کان وڇڙندا پيا وڃون. اسان جي ٽئين ٺهي مڪاني ماحول جي زبردست اثرن کان پاڻ کي بچائي نه سگهي آهي. اهڙيءَ حالت ۾ سنڌي تهذيب ۽ سنڌي ٻوليءَ جو آئيندو اونڌاهو نظر اچي رهيو آهي.

پنهنجي تهذيب کي زندہ رکڻ لاءِ الڳ الڳ وقتن تي الڳ الڳ ودوانن پنهنجا پنهنجا رايو پيش ڪيا آهن. هت مان پنهنجا ويچار پيش ڪري رهيو آهيان. منهنجي ويچار موجب اسان کي هڪ اهڙو ڪيندر کولڻ کپي جتي اسان جي ساهتيءَ ڪل سنگيت، لوڪ ساهتيءَ، وغيره جي هر پهلوءَ تي ڪم ٿئي. پوءِ اهو ڪيندر Institute of Sindhotogy هجي يا Institute of Sindhi Studies هجي يا ٻئي ڪنهن نالي سان.

ان ڪيندر جي روپ رکيا هيٺئين نموني ٿي سگهي ٿي.

(۱) ٻولي ۽ ساهتيءَ وياڳ

هن وياڳ ۾ ٻولي ۽ ساهتيءَ جي هر پهلوءَ تي اڀياس ٿيڻ کپي. مثال طور سنڌي ٻولي ۽ ان جي مسئلن جي پاشا وڳيان جي نظريي کان اوڪو ڊوڪو ڪري سگهجي ٿي.

ساهتيءَ وياڳ ۾ سنڌيءَ جي ناول، ڪهاڻيءَ، ڪاويد، وغيره تي ڪم ٿيڻ کپي. يا انهن وڙين جي گهڻن ئي ٻولين تي معياري ڪتاب لکي ودوانن جي ۽ وڊيارٽين جي مدد ڪري سگهجي ٿي. يا وقت بوقت ٻيا جيڪي ڪم نيڪ سمجهيا وڃن اهي ڪيا وڃن.

(۲) ڪلا وياڳ

هن ۾ اسان جا چترڪاري ۽ سنگتراشي وغيره انيڪ ننڍا وڏا وياڳ، کولي سگهجن ٿا. مثال سنڌي ڀرت ڀرت يا آر جو ڪم يا هر مڇو وغيره. ڪيترائي اسان جا پنهنجا خاص سنڌي ڀرت آهن، انهن کي ۽ ٻين لوڪ ڪلاڻن کي همٿائي سگهجي ٿو. سنڌي ڪلاڪارن کي همٿائي خاص سنڌي چيون سان واسطو رکندڙ يا سنڌي ڪلا جو اظهار ڪندڙ ڪلا جا نمونا تيار ڪرائي سگهجن ٿا.

(۳) ناٽڪ وياڳ

هن ۾ سنڌي ناٽڪ منڊلين کي اُتساه ڏياري، هن ڪيتر ۾ شد سنڌيت سان واسطو رکندڙ ناٽڪ لکرائي، انهن کي پارڪ جي الڳ الڳ سنڌي ڪمپن ۾ پنهنجا ڪيل ڏيکاري سگهجن ٿا. هن ۾ ڪوشش اهائي ٿيڻ گهرجي ته سنڌي ناٽڪن ۾ سنڌي سميتا جي ئي جهلڪ هجي. ناٽڪ جنتا تي اثر وجهڻ لاءِ زوردار واهڻ آهن. جنهن جو اثر ڏسندڙن تي ناول يا ڪهاڻي پڙهڻ کان پٿو ٿئي ٿو. ڇاڪاڻ ته ٿوري ئي وقت ۾ اڪيون ۽ ڪن به حواس ڪم ڪن ٿا ۽ وندر جي بهاني مشغول ۾ مشغول سنڌي به وقت ڪڍي ڏسڻ اچن ٿا. بيء طرح سنڌي ڪهاڻي يا ناول يا شعر پڙهڻ اهو ڏکيو آهي.

(۴) سنڌي سنگيت وياڳ

هن وياڳ ۾ سڀ کان پهرين خاص ۽ نج سنڌي سرن کي ٺيپ ڪري رکڻ جو ڪم ٿيڻ ڪپي. ڇاڪاڻ ته ٺي سگهي ٿو ته وقت جي دوران ۾ اسان جي سنگيت جي ڄاڻو پيڙهي نه رهي ۽ اسان جو املهه ورڻو ختم ٿي وڃي.

(۵) گڏيل وياڳ

مٿين مڙني وياڳن کانسواءِ هڪ گڏيل وياڳ هجي. جنهن ۾ باقي اڇيل وشين تي جيئن ته سماجڪ مسئلن يا ٻين ڪيترن وشين تي الڳ الڳ وقتن تي، وقت بستي ۽ ضرورت مطابق ڪم ڪرائي سگهجي ٿو. ان کان سواءِ لوڪ ساهتيءَ کي ساهتيءَ وياڳ ۾ رکي سگهجي ٿو. لوڪ سنگيت کي سنگيت وياڳ ۾ ۽ لوڪ ڪلا کي ڪلا وياڳ ۾ رکي سگهجي ٿو. اهڙيءَ طرح وقت به وقت ٻين مسئلن کي به هڪ يا ٻئي وياڳ اندر رکي سگهجي ٿو يا ضرورت پوڻ وقت نئون وياڳ کولي يا بند ڀڙ ڪري سگهجي ٿو.

مٿين وياڳن جا ڪم

۱- هر هڪ وياڳ ۾ هڪ دائمي عملو هجي جو وقت به وقت پنهنجي وشي تي ڪتاب لکي ۽ پنهنجي

ڪيتر ۾ سنڌي تهذيب سان واسطو رکندڙ وشين تي ڪتاب يا ليک لکي ڀارت ۽ وديش جي سنڌين تائين پهچائي. جيڪڏهن چترڪار آهي ته هو ڪوشش ڪري سنڌي سڀيتا سان واسطو رکندڙ چتر تيار ڪري. مورتيڪار آهي ته هو به ساڳئي نموني سنڌي سڀيتا سان واسطو رکندڙ مورتي ڪلا جا نمونا تيار ڪري.

۲- ڪيندر کي وقت به وقت اوچي معيار جا سيمينار ڪوٺائي، انهن ۾ پڙهيل تحقيقي مقالن کي ڪتابي صورت ۾ ڇپائڻ ڪپي. ان کان سواءِ انهن کي انگريزي، هندي وغيره ٻين ڇاڻن ۾ انهن جو ترجمو ڪري پڻ ڇپائڻ ڪپي.

۳- ڪيندر کي ڪجهه اهڙيون فيلوشپون هجن، جن ۾ يونيورسٽين جي ڊگريون جو بنڌڻ نه هجي. مثال طور سري نارائڻ ڀارتي آهي. (هاڻ ڊاڪٽر ڀارتي) هن ڀارت ۾ اڪيلي سر لوڪ ساهتيه ۾ گهڻو ڪم ڪيو آهي. ڪيندر هن کي سٺي فيلوشپ ڏئي يا مان ته جيڪر چاهيان ته سٺي ڀڳهار تي دائميءَ طرح ڪيندر ۾ رهي لوڪ ساهتيه جي ڪم کي همٿائي سگهجي ٿو.

۴- ڪيندر کي ڪجهه مهان فيلوشپون هڻڻ ڪن. اسان جا ڪيترا ڪلاڪار، ڪوي يا ليکڪ آهن جيڪي ڌنڌي يا نوڪريءَ ۾ آهن، اهي جيڪڏهن ٿوري وقت لاءِ اچي ڪيندر ۾ رهي پنهنجو ڪم

ڪرڻ چاهين ته کين مهمان فيلو طور گهريل سهوليتون ڏيئي رهايو وڃي. جتي کين رهڻ، کاڌي وغيره جي هر سهوليت ڏني وڃي. مثال طور ڪشن ڪٽواڻي ڏنڌي ۾ آهي ۽ نارائڻ شيام نوڪريءَ ۾ آهي. هو جيڪڏهن ڪجهه مهينا يا سال به موڪل وٺي ڪيندر ۾ ڪم ڪرڻ چاهين ته کين گهريل سهوليتون ڏيڻ ڪرڻ ساڳيون سهوليتون ٻين وياڳن جي ڪلاڪارن کي پڻ ملڻ کپن. هـ ڪيندر کي ماهياني بليٽن ڪڍي انهي رستي سڄي سنڌي جڳت سان سنڀند رکڻ کپي.

چپائڻ

ڪيندر کي هڪ تمام شاندار پريس هجي جتي ليکڪن جي ڪتابن ۽ ليکڪن جي ڇوڄڻ جو پورو پورو بندوبست هجي.

هاستل ۽ لائبرري

ڪيندر کي تمام سٺي هاستل هجي جتي وقت به وقت سنڌي ودوان يا غير سنڌي ودوان جيڪي سنڌي وڻين سان واسطو رکندڙ وڻين تي ڪم ڪرڻ چاهين، اهي رهي سگهن. ساڳيءَ طرح سنڌيءَ ۽ ٻين ٻولين جي سٺن ڪتابن جي هڪ سٺي لائبرري به هجي.

دؤرا

ڪيندر سڄي ڀارت جي سنڌين سان ڳنڍ رکڻ لاءِ هڪ مکيه ڪم جيڪو ڪري سگهي ٿو، سو هجي وقت به وقت سنڌي شاعرن ليکڪن سنگيتڪارن ۽ چترڪارن جي دؤرن جو بندوبست ڪرڻ. هي دؤرا سڄو سال ڀارت جي الڳ الڳ سنڌي ڪئمپن يا سنڌي پئنيچائن جي سڀاڻن وغيره جي سهڪار سان ٿيڻ کپن. انهن دؤرن وقت هيٺين ڳالهين جو خاص خيال رکڻ کپي:-

۱- سڀني سنڌين سان خاص سنڀند رکڻ.
۲- مڪاني قابليت (Local talent) کي هر قسم جو اُتساهه ڏيارڻ ۽ نتيجن ٺهيءَ جي اُسرندڙ ڪلاڪارن کي همٿائڻ ۽ دڳ لائڻ. ضرورت پوڻ تي ڪيندر طرفان، ڪنهن سنڌي طرفان يا وري مرڪزي يا راجيه سرڪار کان مدد وٺي ڏيڻ. هن ڪم ۾ ڪيندر جو اهو وڀاڳ جنهن سان ڪلاڪار جو واسطو آهي، اهو پنهنجي ڪيتر جي اُسرندڙ ڪلاڪار يا ليکڪ کي مدد وٺي ڏيڻ ۾ مدد ڪري.

۳- ڪيندر ۾ ڇپايل ڪتاب، ٿيار ڪيل چتر يا ڪلا جا نمونا هر هڪ دؤر و ڪندڙ ڪلاڪار يا ڪلاڪارن جي ٽولي پاڻ سان کڻي ويندي ۽ پروگرام جي ڏينهن انهن ڪتابن، چترن ۽ ڪلا جي نمونن جي نماڻي جو پڻ

بندوبست ڪندي ۽ انهن جي وڪري کي همٿائڻ لاءِ
هر ممڪن ڪوشش ڪندي.

ڪيندر جو خرچ

هاڻي مکيه ۽ سڀني کان اهم سوال آهي ته ان
ڪيندر ۾ ٿيندڙ هيترو سارو خرچ ڪير ڀري؟ هن باري
۾ هيٺيون سمجھائون (Possibilities) ٿي سگهن ٿيون.

۱. سنڌي دانورن جي پئسي سان.
۲. مرڪزي سرڪار جي پئسي سان.
۳. مرڪزي سرڪار، راجپه سرڪار ۽ دانورن جي
گڏيل سهڪار سان.

هاڻي اچو ته انهن سڀني تي ويچار ڪريون :-

۱- سنڌي دانورن جي پئسي سان

هن قسم جون ٽي ڪوششون سنڌي ودوانن ڪيون
آهن. پهرين ڪوشش ۱۹۶۰-۱۹۶۱ ۾ دهليءَ ۾ ٻن سنڌي
نوجوانن شري نارائڻ سامتاڻي (هاڻي Ph. D.) ۽
شري لچمڻ خوبنڊاڻي (هاڻي Ph. D.) جي ڪوشش
سان سنڌو ريسرچ سوسائٽي ڪلي. جا ٻنهي ودوانن
جي دهلي ڇڏڻ کان پوءِ بند برابر آهي. ٻي ڪوشش
لچمڻ خوبنڊاڻي آمريڪا مان موٽڻ کانپوءِ پوءِ ٻوني
۾ سنڌو ڪوچنا ڪيندر ڪولڊ سان ڪئي. هن ڪيندر
کي سنڌين جو هڪ وڏو ڪوچنا جو مرڪز ٺاهڻ جو

سڀني به اصلي روپ اختيار نه ڪري سگهيو. هتي مان هڪ ڳالهه صاف ڪرڻ چاهيندس ته هتي دانورين جو ڏوهه نه آهي. ڪوچنا ڪيندر کان اڳ ۽ هاڻي به دانورين جو ڏوهه نه آهي. ڪوچنا ڪيندر کان اڳ ۽ هاڻي به دانورين جو پورو پورو سهڪار آهي، خاص ڪري شري عطر سنگتاڻي ۽ جو، جنهن پڻ ڊاڪٽر لچمڻ خوبنڊاڻي ۽ سان گڏ سنڌو ڪوچنا ڪيندر ڪي سنڌين جو هڪ سٺو ساهتڪ ۽ ڪوچنا جو مرڪز ٺاهڻ جو ويچار پڪو ڪيو هو. ٽين ڪوشش محدود پيماني تي پروفيسر رام پنڊواڻي ۽ بمبئي ۽ ۾ سڀيتا سنڌو يون ڪولڊ سان ڪئي آهي. ان ۾ اڄ تائين ڪيتري قدر لوڪ گيتن ۽ لوڪ سنگيت جو دائمي ڪم وڳيائي طريقي سان ٿيو آهي، سومان چئي نه ٿو سگهان. ان کان سواءِ ٻيون به ڪي ننڍيون وڏيون ڪوششون ٿيون هجن ته مان نه ٿو چئي سگهان.

۲- مرڪزي سرڪار جي مدد سان

مٿئين آزمودي ڪي ڏسندي مان جيڪر چاهيان ته مرڪزي سرڪار ان ڪيندر جي ذميواري کڻي، پر ان ۾ سرڪار جي سڌي طرح يا اڻ سڌي طرح دست اندازي ٿي سگهي ٿي. انگري مان جيڪر هيٺين ڳالهه وڌيڪ پسند ڪريان.

۳- مرکزي سرکار، راجه سرکارين ۽ دانوڀرن جي مدد سان

هن مان پهرين ڳالهه ته ٿيندي ته اڪيلي سر مرکزي سرکار تي آرٽڪل ۽ ٻيو ته جتي جتي سنڌي آهن، اهي راجه سرڪاريون ۽ ٻيون سنڌي دانوڀرن ۽ ڪجهه زمينداري ۽ محسوس ڪنديون. ٿيون سنڌي دانوڀرن جي پئسي ڏيڻ سان سنڌي جاني ۽ ٻيا ڪي ان ڪيندر ۾ ڀاڱي ڀائوار سمجهندي. ان طرح سنڌي قوم ڪيندر کي پنهنجو سمجهندي جا ڳالهه مکيه آهن. پوريءَ طرح سرڪاري سنسٽا هئڻ جي حالت ۾ ئي سگهي ٿو ته عام ماڻهو ان ڪيندر کي ايترو سهڪار نه ڏين ۽ سمجهن ته اها سنسٽا ۽ سرڪار جي ٻين ڪن سنسٽائن وانگر آهي.

هاڻي سوال آهي، ته اهو سڀ ٿئي ڪيئن؟ منهنجي ويچار موجب:

۱. ڪيندر جون ڪجهه دائمي گهرجون، جهڙوڪ جڳهه، عملو ۽ پريس وغيره لاءِ مرکزي سرڪار خرچ ٿي.

۲. باقي وقت به وقت ڪنهن رٿا (Project) لاءِ يا ڪنهن ساهتيڪاري ڪلاڪ يا نازڪ منڊلين جي دؤري لاءِ خرچ جو ڪجهه حصو يا راجه سرڪاريون يا دانوڀرن يا ڪا به سنڌي سنسٽائن ڏين.

۳. ڪتابن جي ڇپائڻ لاءِ پڻ راجپه سرڪاريون يا دانوير يا سنڌي سنسٿائون ڪيندر ڪري پئسي جي مدد ڪري سگهن ٿيون.

۴. ڪي دانوير يا راجپه سرڪاريون مهان فيلو لاءِ ڪجهه پئسا يا سڀ پئسا پري سگهن ٿيون. مثال طور ڪا هڪ راجپه سرڪار ڪنهن خاص وشپه لاءِ مهان فيلوشپ گرانٽ ڪري سگهي ٿي ۽ ٻي راجپه سرڪار ڪا ٻي فيلوشپ يا ڪيندر جي شاخن جو خرچ راجپه سرڪاريون پرين. ان نموني ٻيون به ڪيتريون ڳالهيون وقت اچڻ تي فيصل ڪري سگهجن ٿيون.

ڪم ڪندڙ

پڇاڙيءَ ۾ جيڪر به لفظ لکڻ چاهيان ته ان سنسٿا لاءِ ڪم ڪندڙ سنڌي مڃئون به تيار ڪرڻا پوندا. جيڪي سچ پچ سنڌي ٻولي ۽ سنڌيت لاءِ راءِ ڏيڻ وارا سرگهورڻ لاءِ تيار هجن، جن کي پنهنجي نالي جو نه پر سنڌي ۽ سنڌيت جو اونو هجي. سنڌ ۾ اياز ۽ سندس دوست اهڙا ئي مڃئون آهن. شل هت به اسين اهڙا لعل پندا ڪريون. ڇاڪاڻ ته هن ڪم لاءِ سچا عاشق ڪن ۽ سچي عاشقي ڪا راند نه آهي.

عشق نه آهي راند، ته ڪي ڪنس ڳيرو

جيءُ جي جان جي، پڇي جو هيڪاند

سسي نيزي پساند، اچل ته اڌ ٿئي ●

ترجمو ۽ سڀيتڪ مشڪلاتون

ورهڙي بعد سنڌي ڀارت جي جدا جدا حصن ۾ پکڙجي ويا ۽ ڀارت جي الڳ الڳ ٻولين کان واقف ٿيا. خاص طور هنديءَ جي نه تمام ويجهو آيا. ٻين ٻولين جي ساهتيه جو اڀياس ڪيائون. پنهنجي سنڌي ٻوليءَ ۾ ان ساهتيه کي الڳ ڪرڻ چاهيائون. ان الڳ ڪندي جيڪو انيڙو ڪين مليو اهو پنهنجي ليکي هڪ نئين ڄاڻ هئي.

ڪنهن هڪ ٻوليءَ جي ڪنهن به قسم جي ساهتيه جو جڏهن ترجمو يا الڳو ٿي ٻوليءَ ۾ ڪجي ٿو ته ٻوليءَ جي مشڪلاتن سان گڏ، انيڪ سڀيتڪ مشڪلاتون درپيش اچن ٿيون. مان هتي سميتا جي انيڪ ٻولين کي وڃاڻ ۾ رکندي مشڪلاتن جو جائزو پيش ڪندس. انهن کي

مون هيئنئين نموني وراهيو آهي :-

۱- ذرم

هر ڪنهن انسان جي زندگيءَ ۾ ذرم ڪي پنهنجو خاص درجو آهي ۽ هر هڪ ذرم جي پنهنجي پنهنجي فيلسوفي ۽ پنهنجي پنهنجي ويچار ڌارا آهي. نه فقط ايترو پر هر هڪ ذرم جي اظهار جو پٺ پنهنجو پنهنجو نمونو آهي يعني ڪرم ڪانڊ به سڀني جو پنهنجو آهي. انڪري هڪ سڀيتڪ گروھ جو ساهت ڄڻهن پنهنجي اهڙي نرالپ جو بيان ٿو ڪري ته اُنکي ٻئي سڀيتڪ گروھ جي ساهت ۾ ترجمو ڪرڻ ڏاڍو مشڪل ٿيو پوي. مثال هندو ذرم جي فيلسوفيءَ جون ڪيتريون ڳالهيون برهم، ماي، ستيگ، ترينا ۽ ڪلچر وغيره جهڙن ويچارن جو ترجمو ڪرڻ ڏکيو آهي. ان کان سواءِ ٻيون ڪيتريون اهڙيون ڳالهيون آهن جي هندو ذرم جي پوئلڳن لاءِ سمجهڻ سولو پر ٻين لاءِ ڏکيو.

ساڳي ڳالهه ذرمي ڪرم ڪانڊ سان به لاڳو ٿئي ٿي. هندو ذرم ۾ يگيه ڪيو ويندو آهي ۽ اُنلاءِ ڪيتري ئي سامان جي ضرورت پوندي آهي جيئن يگيه ڪند ۽ هون ۾ ڪتب ايندڙ ڪيتريون ئي شيون، انهن ڪتب ايندڙ شين جو انگري، فارسي وغيره ڪيترين ئي ٻولين ۾ ترجمو ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو آهي. ان حالت ۾

تہ رجمان جي اڳيان سواءِ اُنجي نہ فوت فوت ۾ سمجھائي
ڏئي بي ڪا واھ ٿي ڪانہ آھي.

ساڳيءَ طرح اسلام جون ڪيتريون ڳالهيون بہن
ڌرم وارن کي جن جي ٻولي بي آھي سمجھائڻ ڏکيو
آھن. ساڳي ڳالھ عيسائي ۽ يھودي وغيرہ ڌرم سان
پڻ لاڳو آھي.

۲- ريتيون رسمون

ھر ڪنھن سڃيٽ ڪ گروھ جون ريتيون- رسمون بہ
پنھنجون پنھنجون ھونديون آھن. ان نرالپ جا ڪارڻ
ڪھڙا بہ ھجن پر اھا حقيقت آھي تہ ٻن الڳ سڃيٽائن
جي ماڻھن جي ريتين رسمن ۾ بہ نرالپ ھوندي آھي.
ريت-ن رسمن ۾ کاڌو- پيئڻ، ٻھراڻ وغيرہ اچي ٿا وڃن
انھن جو بيان ھيٺ ڪجي ٿو.

۲۰۱ کاڌو- پيئڻ

زمين ۽ جاگرافيءَ جي حالتن ۾ نرالپ جي ڪري
ھر ڪنھن سڃيٽ ڪ گروھ جي زرعي پيداھ پنھنجي
پنھنجي ٿئي ۽ ان ئي ئي آڌار رکي ھر ڪنھن سڃيٽ ڪ
گروھ جو کاڌو- پيئڻ ساھت ۾ کاڌي پيئي جي شين
جو بيان نہ ڪنھن نہ ڪنھن نموني ايندو ئي آھي ۽
اُنجو ترجمو ٻئي سڃيٽ ڪ گروھ لاءِ ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو

آهي. مثال ولاتسي ڪيڪ، سنڌي ڦلڪو، پنجابي
اڦرائو، گجراتي ڍوڪلو وغيره انيڪ اهڙا مثال آهن
جن جا هڪ ٻوليءَ جا لفظ ٻيءَ ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪرڻ
ڏاڍو ڏکيا آهن. انهن جو رس ته کائڻ سان ئي وٺي ٿو
سگهجي ۽ نه بيان سان. ڪجهه وڌيڪ مثال وٺو جن ۾
لفظي ترجمو موجود آهي پر ته به حقيقت کان ڪيترو
پري آهي. ڪڙهي سنڌي به ٿيندي آهي ۽ ڪڙهي
لڳ ڀڳ سڀني پارٽي پرائزن ۾ ٺاهي ويندي آهي، ان
حالت ۾ جيڪڏهن ڪو ترجمان ڊڪشنريءَ جي مدد
سان هڪ ٻوليءَ جي ساهت ۾ ڪم آندل ڪڙهي لفظ
جو ترجمو ٻيءَ ٻوليءَ ۾ ڪري ته هو ڪنهن به نموني
صحيح ترجماني نه ڪري سگهندو. مثال سنڌي ڪڙهيءَ
جو ٺاهڻ جو نمونو پنهنجو ۽ ان ۾ ڪم آندل شيون
الڳ الڳ ۽ انجو سواد به پنهنجو. ساڳيءَ طرح گجراتي
ڪڙهي، مراڻي ڪڙهي ۽ انگريزي ڪڙهي سڀني جا
روپ، رنگ ۽ سواد الڳ الڳ آهن.

ساڳي حالت پيش ٿي جي ريتين رسمن ۾ به ٿيندي
آهي. سنڌي ٽاڏل جي سواد جو مزو وديشي ڪوڪا
ڪولا مان نه وٺي سگهيو ۽ نه ئي وري ڪوڪا ڪولا
جو مزو سنڌي ٽاڏل مان وٺي سگهيو.

انهي ته ٽيون ڪاڏي پيٽي جون شيون. ڪاڏي پيٽي
لاءِ ڪتب ايندڙ برتن ۽ ڪراڪري به هر سيمپٽڪ گروھ
جي پنهنجي پنهنجي ٿيندي آهي ۽ ديس ۽ وقت آهر

اهي وري دنيا جي تختي تان مٽيو به وڃي. مثال سنڌي تسريءَ جو وديشي پليٽ سان مقابلو نه ڪري سگهيو ۽ نه ئي وري ترجمو ڪري سگهيو. ڪنهن زماني ۾ سنڌي مجلسن ۾ جڏهن پيٽ جا دؤر هلندا هئا ته تسريون ۽ ڏونگها ڪٿورا مجلس جا سر مور هوندا هئا انهن جو ترجمو انگريزيءَ يا ٻيءَ ڪنهن ٻوليءَ ۾ ڪرڻ ڏکيو آهي. ساڳيءَ طرح هر ڪنهن سميتگ گروهه کي پنهنجون پنهنجون اهڙي قسم جون رٿون ٿين ٿيون جنجو ترجمو ٻيءَ ٻوليءَ ۾ ڪرڻ ڏکيو آهي.

هن قسم جي ترجمي جي تڪليف کان اهي ترجمان بخوبي واقف هوندا جن پراڻا وگيان (archaeology) ۽ مانو وگيان anthropology وغيره جهڙن وشن جي ڪتابن يا ليکڪن جو هڪ ٻوليءَ مان ٻي ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪيو هوندو، جتي ڪنهن ڪنهن ڪوٺائيءَ ۾ يا ڪنهن آدم جاتيءَ (tribe) وٽان ڪي اهڙا برتن ملندا آهن جنکي ٻيءَ ٻوليءَ ۾ سمجهائڻ ڏاڍو ڏکيو ٿيندو آهي. آدم جاتيءَ ۽ ڪوٺائين جي ڳالهه ته ڇڏيو پر خود اسانجي سنڌي ڪونڊي جو ترجمو ٻين ٻولين ۾ ڪرڻ تمام ڏکيو آهي.

رهاڻس

هر ڪنهن سميتگ گروهه جي آهوا پنهنجي پنهنجي ٿيندي آهي انڪري هر ڪنهن سميتگ گروهه جي

رهائش به پنهنجي نموني جي ٿيندي آهي ۽ ان ئي سندس گهر جون آڌار رکندڙون آهن. گرم ملڪن جون گهرجون پنهنجون نه وري ٿڌن ملڪن جون ضرورتون پنهنجون ۽ انهن ضرورتن مطابق ئي وري رهائش جي نور طريقي تي اثر پوي ٿو. جيتوڻيڪ هاڻي يورپ ۾ وگيان جي واڌاري سان گڏوگڏ يورپي سميتا جو اثر ٻين ملڪن تي پڻ شروع ٿي ويو آهي. تنهن هوندي به هر ڪنهن سميتڪ گروهه کي پنهنجي پنهنجي نرالپ اوس آهي. ان ڪارڻ جڏهن ترجمان کي اهڙي ماحول جو مقابلو ڪرڻو ٿو پوي تڏهن هن لاءِ ڪنڊائي پيدا ٿيو وڃي.

رهائش جي مکيه تڪليفن ۾ ايندڙ گهر ۽ گهر جو ٺاهه. سنڌ ۾ سنڌين جي گهرن جي بناوت پنهنجي هوندي هئي جنهن ۾ ڪيتريون ئي خاصيتون هونديون هيون، جنجي لاءِ اهڙا ڇيدا اکر سنڌي ۽ ۾ آهن جو ترجمو ڪرڻ ڏکيو آهي. مثال سنڌ ۾ منگه هوندا هئا. سنڌ جي جڳهين جي اها خوبي شايد ئي ڪٿي ٻي ۽ سياوڪ آهي ته اٺلءَ تر اکر به نه ملندو، انڪري سياوڪ آهي ته ترجمي ۾ ڪنڊائي ٿيندي.

ساڳي طرح گهر جي ٺاهه ٺوهه جو به ڪيترو ئي سامان آهي جنهنجو ترجمو ڪرڻ ڏکيو آهي. مثال سنڌي پينگهو جنهنجي سونهن سوييا جو بيان ڪرڻ به ڏکيو

آهي. اهڙي طرح جڏهن اهڙي قسم جي خاص سميتڪ وٺڻ جو هڪ ٻوليءَ مان ٻيءَ ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪجي ٿو ته انيڪ ٽڪليفون درپيش اچن ٿيون.

۴- رانديون

وقت سارو هر ملڪ ۽ هر قوم جا وندر جا وسيلو به پنهنجا پنهنجا هوندا آهن. اهڙن وندر جي وسيلن ۾ راندين خاص ڌيان لهڻو. جيتوڻيڪ اڄڪلهه ڪوبه ديس ٻئي ملڪ جي راند کي پنهنجو ڪرڻ ۾ هڪجي ٿيو تنهن هوندي به هر ڪنهن سميتڪ گروهه کي ڪنهن به ڪارڻ جي ڪري ڪنهن خاص راند سان لڳاءُ ضرور هوندو آهي. يا ڪنهن کي وري پنهنجي نجي راند هوندي آهي. انڪري هن قسم جا انيڪ مثال ملي ويندا. سنڌي راڻي ڏکڻ ۽ وڻجه وڻي وغيره، تنهن کان سواءِ ٿاس جي انيڪ نمونن جي راندين جو پڻ ترجمو ڪرڻ مشڪلاتن کي منهن ڏيڻ آهي.

۵- انڌ و شواس

هر ڪنهن سميتڪ گروهه کي چاهي هو ڪيترو به هاڻوڪي وڳيائي ڄاڻ ۾ اڳتي وڌيل هجي ڪنهن نه ڪنهن نموني انڌ و شواس ۾ و شواس رکي ٿو، اهڙن انڌ و شواسن کي هڪ ٻوليءَ مان ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪرڻ

سنڌي ۽ جا

ٻه ڏکيو آهي. ڇاڪاڻ ته هر ڪنهن ٻوليءَ جي ڳالهائيندڙ
پر پنهنجي نموني جا اندوشواس ٿيندا آهن.

انهن مڙني ڳالهين کانسواءِ سوين اهڙا ننڍا يا وڏا
سائنسڪرٽڪ پهلو يا نظريا آهن جيڪي هڪ ٻوليءَ
مان ٻي ٻوليءَ ۾ سڌا يا بنا ڪنهن تڪليف جي ترجمو
نٿا ڪري سگهجن. مثال اسانجي شادين ۽ جڻين، منڇ
۽ جهنڊ، بهراڻي وغيره جون ڪيتريون ڳالهيون آهن
جن کي ترجمو نٿو ڪري سگهجي.

منهنجي بيان ڪيل مٿين ڳالهين مان ڪڏهن به
نه سمجهڻ ڪپي ته مان ڪو ترجمي جي خلاف آهيان.
پر سوال ٿو اٿي ته اهڙين حالتن هيٺ ڇا ڪرڻ ڪپي. ان
لاءِ ڪنهن ٻئي ليکڪ ۾ ان تي روشني وڌي ويندي.

SINDHI JAA TIH SAAL (Thirty Years of Sindhi)

BY:- DR. PARSO GIDWANI
M.A., Ph.D.

SINDHI TIMES
Publication

- ڊاڪٽر پرسو گدوالي
بنيادي طور ڪو به
آهي. اڄ جڏهن گهڻا ادب
ڪنهن روزگار ۾ لڳي ادب
کان ڪنارو ڪري ويا آهن
اڻي خاص طور ڪو به
ڏهان ڏيڻ ڏکيو آهي. ڪنهن
وشه جي اولهائيءَ ۾ وجهڻ، ان
جي هر بهار کان اوڪ ڏوڪ.
ڪرڻ ڏکيو آهي. اڻي ڊاڪٽر
گدوالي، ايم. اي. بي. ايڇ. ڊي
ڪرڻ بعد ڪنهن روزگار ۾
لڳڻ کان سواءِ ڏوڪ ڏوڪ ۾
دلچسپي وٺي ۽ سو ڏ سڏي
وشه ۾، اها هڪ پنهنجي
ليکي اهم ۽ خوشي واري
ڳالهه آهي.

”سلسليءَ جا ٽيهه سال“
سندس ظاهر ٿيل اهو ڪتاب
آهي. پهريون ڪتاب ان ئي
اوڪ ڏوڪ وارو پر شاهه لطيف
جي شعر هائس، چڱا مال اڻ
ظاهر ٿي چڪو آهي.

ڊاڪٽر پرسو گدوالي هن
دوسر ڀولي جي ڊيڪن ڪاليج
۾ سنڌي ڪوچنا ڊاڪٽر ۽
پروڪي آهي ●

SINDHI JAA TIH SAAL

(Thirty Years of Sindhi)

BY:- DR. PARSO GIDWANI
M.A., Ph.D.

SINDHI TIMES
Publication

- ڊاڪٽر پرسو گدوالي
مادي طور هڪ ڪرچندڪ
آهي. اڄ جڏهن گهڻا ادب
ڪنهن روزگار ۾ لڳي ادب
کان ڪنارو ڪري ويا آهن
اٿي خاص طور ڪوچنا طرف
ڏيان ڏيڻ ڏکيو آهي. ڪنهن
وشه جي اولهائي ۽ وجهه، ان
جي هر پهلو کان اوکو ڏوڪ.
ڪوڙ ڏکيو آهي. اٿي ڊاڪٽر
گدوالي، الم-اي. اي. ايڇ. ڊي
ڪوڙ بعد ڪنهن روزگار ۾
لڳڻ کان پوءِ به اوکو ڏوڪ ۾
ڊاڪٽر جي وٺي ۽ سو ۽ سنڌي
وشه ۾، اها هڪ پنهنجي
ليکي اهر ۽ خوشي واري
ڳالھ آهي.

"سندھي جا ٽيهه سال"
سندس ظاهر آيل اهو ڪتاب
آهي. پهريون ڪتاب ان ئي
اوکو ڏوڪ وارو پر شاهه لطيف
جي شعر هائس، چڱا سال آ؟
ظاهر ئي چڪو آهي.

ڊاڪٽر پرسو گدوالي هن
دفعي ڀرلي جي ڏيکڻ ڪاليج
۾ سنڌي ڪوچنا وٺاڻ ۾ سو
ڀرڪ آهي.

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پگ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پگ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پُٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رُڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بَمَن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بَم - گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيتُ به بَم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چَم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته

”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه

وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ سُئل جا پَنَ سڀني کي **چو، ڇا ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)